

Видатний французький письменник
Антуан де Сент-Екзюпері стверджував,
що «всі ми родом з дитинства».

Наші дорослі досягнення ґрунтуються
на дитячих спогадах та мріях. Ті, кому пощастило
вчасно виявити свій талант, нині щасливі та відомі
всьому світові. Історії геніального дитинства
із серії «Життя видатних дітей» допоможуть
Вам і Вашій дитині виявити саме той
неповторний талант, що зробить
Вас батьками видатної особистості.

9 789 664 651 735

Scan by Tetyanka

Наталя Загорська про...

Наталя Загорська
про

Деніса Давида

Міхailа Булгакова

Александра Купріна

Норгейта Тенцинга

Марію Каллас

«БЛАГОСЛОВЛЯЮ НА ПОДВИГИ!»

Уславлений герой війни 1812 року, Деніс Васильєвич Давидов, відомий багатьма своїми чеснотами. Його шанували як хороброго воїна й досвідченого воєначальника, цінували як авторитетного військового історика. Він писав оригінальні поезії та пречудову прозу. Він був бравий гусарин, веселий заводіяка дружніх банкетів і заповзятий мисливець. Пушкін і В'яземський, Багратіон і Ермолов – найкращі люди тієї пори – були його друзями і любили його за лицарську шляхетність, вільний розум і тонку романтичну натуру.

І на все життя зберіг він цілісний характер, волелюбну молодість душі, ширість і гаряче серце. «Я слухаю тебе і серцем молодію, мені солодкий шал твоїх промов», – писав Александр Сергієвіч Пушкін.

А сам він уважав, що його щасливий і правильний напрямок долі визначила одна знаменна зустріч у далекому дитинстві...

ВЕРХОГОНИ

Два вершники неквапливо виїхали з переліску на прослідок, що огинав поле. Старший із них, кремезний чоловік зі шпакуватими вусами й бородою, обернувшись до молодшого свого супутника, міцного чорнявого хлопчака, натхненно розповідав:

– І тут вони перед нами як вискочили, ну просто, мов стадо безголове, а ми...

Та хлопчак уже не слухав розповіді. Зачарований погляд його звернувся в поле, що лежало за дорогою. До самого краю, до далекої балки воно було вкрите синіми волошками, що густо насіялись у траві. Наче саме небо лягло на луки і коливалося хвилями від вітру.

Захоплено гойкнувши, хлопчак сіпнув повід, буцнув п'ятами по боках низького рудастого коника і помчав уперед, не розбираючи дороги. Лише розлітався вихор яскравих пелюсток, збитих кінськими копитами, та дрібні метелики, і ще та летів навздогін обурений крик «дядька»-наставника:

– Агов, куди ж ви, Деніс Васильєвічу? Зачекайте! Та притримайте свого коника, заради Бога!

Але зупинитися було вже неможливо. Стрімко стелився під ноги коня синій килим, пружко бив у обличчя свіжий вітер, і вабило злетом прозоре червневе небо.

А після цих п'янких верхогонів вони знову їдуть поруч. Сотник Війська Донського Філіп Міхайловіч Єжов, якому доручили бути для Деніса «дядьком», з удаваною суворістю вичитує своєму підопічному:

– Що ж ви, паночку, так оце у свавілля вдалися, га? Матуся ваша що веліла? Їздити тихо, неквапом, не гасати полями та не мчати балками. Он братик ваш учора з сідла гепнув та ґулю набив, то Єлена Євдокімовна дуже засмутилася... Одначе, – замислено докинув старий козак, звертаючись кудись убік, – як же воно може бути, щоб дитя кавалерійської науки навчалося та й жодного разу з коня не полетіло... От ніяк такого не може бути...

Розпалений перегонами Деніс уже відхекався і поспішив відволікти «дядька» від нудних напучувань і повернутися до розповіді.

– А далі що було? Турки пішли, а що Суворов?

Філіп Міхайловіч тут же полишив своє виховательське заняття і наче відразу перенісся на поле бойової слави. Плечі його розправилися, очі засяяли. Хоробрый козак був учасником багатьох бойових походів під орудою славетних полководців. Та найбільш гідним і шанованім для нього був Александра Васильєвіч Суворов. Ще й надто і Єжов, і всі російські солдати того часу любили генерала-

аншефа Суворова, мов батька рідного, і йшли за ним і в огонь, і у воду. І подвиги во ім'я Батьківщини чинили натхненні особистим прикладом свого доблесного воєначальника. Он на широких грудях сотника блищить на сонці золота медаль за взяття Очаківської фортеці.

Підкрутивши молодецький вус, «дядько» провадив розповідь далі:

– А батько наш Алєксандр Васільєвіч і бровою не звів. Мчать на нас турки, галасують, мов чорти в пеклі, а він шпагу вихоплює і волає до нас на все горло: «Діти мої, хлоп'ята! Звитяжці-молодці! Вашій силі будь-яке військо бусурманське анідесь! А велике військо побити – той слави більше! А тепер – слухати мої команди!» І пішла робота! Спочатку піші полки стали в перших лавах, а гармати за ними. Нам, козакам, та іншій кавалерії звеліли очікувати, поки наші братчики своє відстріляють. Ох, вони й показали їм! Перші лави – ба-бах! І назад відступаються, другі вже попереду – ба-бах! – і назад. Потім і треті – це називається «стрільба плутонгами»! Відстрілялися пішаници, поклали перші лави супротивника і назад відійшли, за гармати. А ворог уже чекає не дочекається, картеччу набитий. Як ударили далеченько, по всій юрмі бусурманській, то турки й посипалися, мов горох. І ще, і ще! І тут уже

стрільці, перезарядившись і баґнети насадивши, в атаку пішли – та, мов на плацу, мов на параді! Ой, гарно, ой, хорошо! Ми, звичайно, команду слухаємо, та й самі все тямимо, – коли по-розумному маневр зроблений, то чого й не втяmitи.

– А далі? – захоплено поспітав Деніс, охочий до подробиць битви, адже хоче розуміти маневри великого полководця.

– І тут турки побігли! – бравий вояк немовби повернувся туди: у дим і вогонь славетної битви. – Тоді й наша черга надійшла! Алєксандр Васільєвіч лише

шпагою махнув, і кавалерія пішла вперед, мов на крилах! Шаблі наголо, списи напереваги! І тато ваш, Васілій Денісовіч, під ту пору ескадронний, на правому крилі був. Ох і гнали ми їх, вони балкою втекти хотіли, а ми з висотки та з двох боків налетіли!

– І все... – Філіп Михайловіч затишив голос і перехрестився. – Нехай Господь упокоїть їхні грішні душі!

Деніс уже знов усі суворовські битви та перемоги. Він читав у книгах і про дунайські битви біля Туртукая, і про Козлуджі, і про битву на Кінбурнській косі, і про Фокшани й Римник, і про облогу Очакова і взяття Ізмаїла. Він слухав спогади офіцерів із батькового полку, та дядькові розповіді ладен був слухати знову і знову. Поля битв увочевидь поставали перед його очима: так захопливо і мальовниче розповідав геройський сотник Філіп Михайловіч Єжов.

На просторий двір садиби вершники заїхали неукрапливо. На високому ґанку стояв тато Деніса – полковник Васілій Денісовіч Давидов. Він уже повернувся з полку і, покурюючи люльку, вийшов зустрічати Деніса і його наставника, які повернулися з прогулянки.

Почувши голоси, на ґанок вийшла і матуся Єлена Євдокімовна й з усією можливою суворістю спитала в «дядька»:

– Чи виконувався мій наказ їздити помалу?

– Аякже, матінко, хіба ж ми не послухаємося! Звичайно, тільки ступою і гуляли! – Філіп Михайловіч хоч і втупив погляд кудись у землю, та відповідав бадьоро й чітко – пані треба було заспокоїти. І матуся, утішена, пішла порати свої хатні справи.

А Васілій Денісовіч насилу стримувався, щоб не зареготати: досвідчений кавалерист відразу вгледів на боках коней темні плями поту, сліди недавніх перегонів. Він озорнувся, переконався, що дружина його не чує, і з посмішкою поспітав Єжова:

– І як мій старший у сіdlі тримається? Надто ж на тихому алюрі, га?

– Не турбуйтеся, – з гордістю за свого вихованця відказав «дядько», – сидить мов улитий! Достеменний козак!

– От і добре. Ідіть, – махнув люлькою Васілій Денісовіч. І вершники попрямували до стайні порати коней. Деніс сам після прогулянок розсідував і чистив свого улюблених черногривого коника, як і належить справжньому кавалеристові.

ПОЧАТОК

Бравий підполковник карабінерського полку, Васілій Денісовіч Давидов, обвінчався з юною донькою генерала-поручика Щербініною Єленою Євдокімовою

в білокамінній Москві, в ній вони й прожили перші декілька років своєї щасливої спілки. Тут народилися і їхні діти: старший Деніс, за два роки Євдокім, а потім дочка Сашенька.

Батько родини був людиною широкої душі, щирим і пристрасним, славився товариськістю і дотепністю. Матуся ж, вихована в старосвітських правилах, зовні була сувора і стримана, зате серце мала добре і вірне. Родина Давидовичів жила в любові та злагоді і славилася в Москві своєю гостинністю. Театри, бали, катання, полювання – щаслива святкова атмосфера з перших років життя оточувала малого Деніса.

І все було б добре, якби не почалася на півдні Росії нова російсько-турецька війна. І вирушив Васілій Денісович зі своїм полком служити рідній Вітчизні на бранному полі під орудою славетних полководців Потьомкіна, Рум'янцева і Суворова. І лише палкі листи летіли від нього з виру боїв до коханої дружини та малих діток.

А коли жорстокі битви затихали й надходило тимчасове замирення, Єлена Євдокімовна з малими дітьми та няньками їхала до коханого чоловіка туди, куди кликало її кохання і віданість.

Та ось війна скінчилася повною перемогою над Турецькою Портокою. Васілій Денісович отримав під своє

командування Полтавський легкокінний полк, що входив до складу Катеринославського корпусу. Корпус був розквартирований в Катеринославській губернії, корпусний штаб містився в Херсоні, а полк вирушив на зимові квартири в село Грушівку неподалік од Дніпра.

– Усе! Досить! – сказала Єлена Євдокімовна. – І я наїздилася-намордувалася, і діти без батька ростуть, геть занедбані. Будемо жити вкупі.

Сказала та й вирушила зі всім своїм добром і челяддю звивати нове родинне гніздачко.

Що ж до занедбаності дітей, то матуся трохи перебільшувала – для виховання синів, як і водиться в дворянських родинах, найняли гувернера-француза мосьє Шарля Фремона. Він навчав хлопців читання, письма, арифметики, географії та французької мови. А також гімнастики, фехтування, танців та інших шляхетних манер, що їх належить знати нащадкам шанованих родин.

І тепер мосьє Шарль разом із іншими домівниками трясся у бричці нескінченними курними шляхами півдня Російської імперії.

Їхали майже тиждень, та ось мандрівка добігла кінця. Повози проїхали Грушівку, заїхали на пагорб за

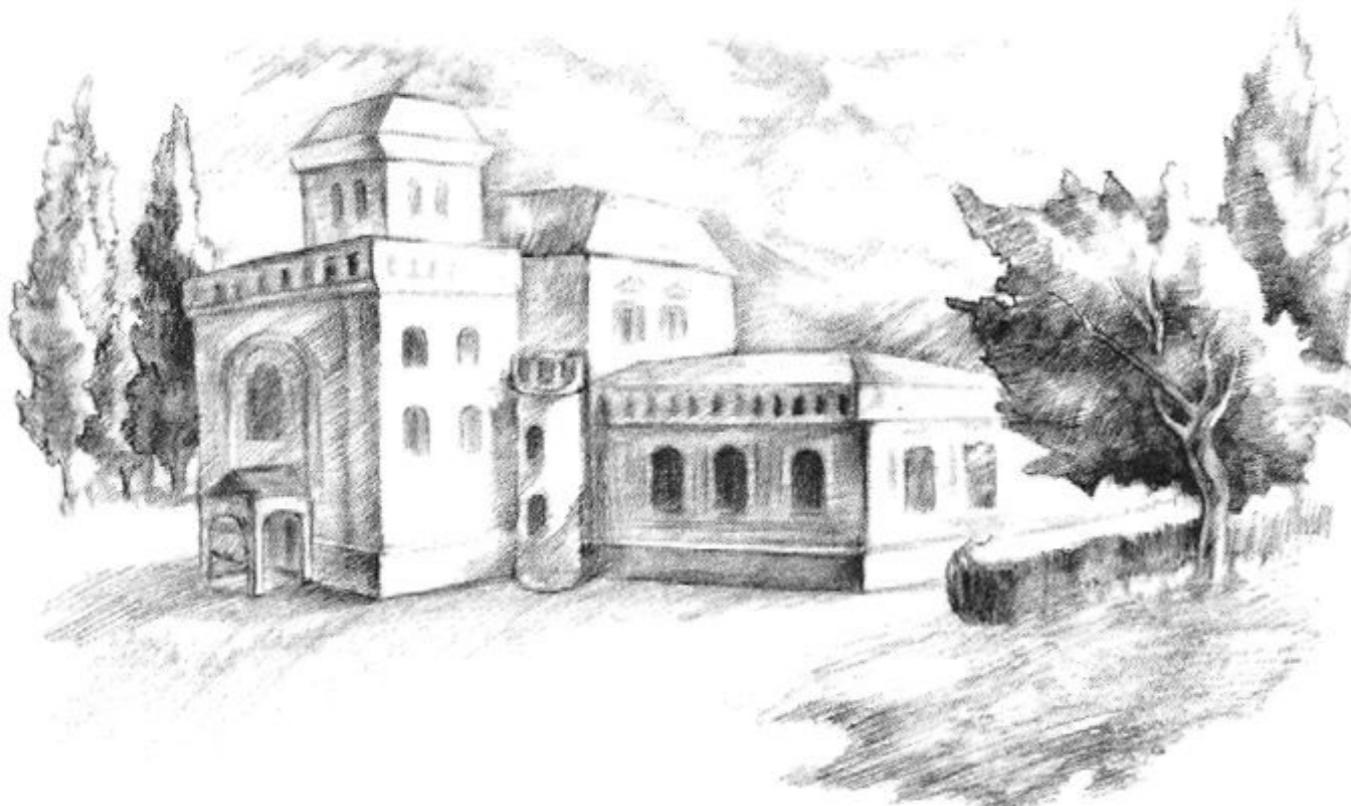
селом і зупинилися біля високої кам'яниці. У Деніса затерпли ноги, тож він першим вискочив із брички, помчав узгір'ям і зупинився перед краєвидом, що відкрився перед ним. Попереду тихо і спокійно котив свої води широкий Дніпро, розливалися піщані плеса, кучерявилися вздовж берегів зарості верболозу і, поки засягне око, стелився безкрайній український степ. А на узгір'ях ліпилися села і хутірці, ховалися в зелені білі хатки під стріхами.

– Матусю, привільно ж як! – вигукнув Деніс.

– Та вже ж буде вам де погасати! – погодилася мати і подалася оглядати своє нове господарство.

ГРУШІВКА

Дім, що його віддали полковникові Давидову та його родині, був побудований для імператриці Єкатеріни II. Прегарний краєвид із вікна, просторі кімнати й зали – все це призначалося лише для кількох днів

відпочинку государині під час її мандрівки до Криму. І за всієї своєї пишноти зроблений був дім нашвидкуруч, абияк, тож хутко сходив у нівеч. Підлога в нім рипіла, двері погано зачинялися, віконні рами розсидалися від шпарин.

– Не дім, а якийсь театр, лише назва – дім, – бурчав Васілій Денісович.

Єлена Євдокімовна заклопотано заходилася влаштовувати родинний побут. Постійно доводилося щось ремонтувати: то тут підфарбовувати, то там латати «красу», що хутко обсипалася.

А Денісові дім подобався. У ньому було так гарно бігати, ховатися, грати в розбійників, стрибати на мітлі і розвідувати затишні куточки.

Та батько вирішив по-справжньому взятися до освіти синів. Васілій Денісовіч всією душою і розумом шанував Суворова, й не лише як великого полководця, а як зразок чоловіка-воїна, який зміцнив свій дух і тіло. Понад усе він зневажав лінощі, зніженість і неробство, тож вирішив виховати своїх синів у суворовському дусі, як справжніх синів Вітчизни.

Для цього до хлопчиків приставили ще одного вихователя, могутнього донського козака Філіпа Міхайловіча Єжова. Він будив своїх підопічних із першими півнями, змушував їх облива-

тися холодною водою. Навчав дітей плавати, їздити верхи, стріляти з лука, орудувати шаблею та рушницею. І розповідав їм билини про подвиги Іллі Муромця та Добрині Нікітича, і возив їх слухати полковий оркестр, і звичайно ж, ділився спогадами зі свого бойового минулого.

Брати Деніс і Євдокім дуже відрізнялися характеристиками і навчання сприймали теж по-різному. Пухкенький і спокійний Євдокім віддавав перевагу урокам французької, а палкий і жвавий Деніс намагався хутчій скараскатися педантичного француза і помчати до стайні.

– Ох, як шкода, що в такого здібного хлопчика немає витримки і терпіння, – скаржився гувернер Єлені Євдокімовні. – Ще й ці коні! Боюся, хлопчик може покалічитися!

– Що вдієш, – дипломатично відповідала вона. – Так звелів Васілій Денісовіч.

– Та не лякайте матусю дарма, – встравав у розмову Єжов. – Хлопчик навчиться долати перепони, котрих іще багато зустрінеться на його шляху. Васілій Денісовіч хоче, щоб із Деніса виріс не слинько, а воїн. Як Суворов...

– О-о-о! – вигукнув француз. – Суворов більше, ніж воїн, він – велика людина!

– Та не відразу ж він став великим, – усміхався у вуса козак, – усе починається з дитинства.

Єлена Євдокімовна слухала ці бесіди й теж ховала усмішку. Вона була певна, що любий її серцю чоловік усе робить правильно.

СУВОРОВ

Одної прегарної днини до Полтавського полку надійшли разючі новини: волею Єкатеріни II генераловіаншефу А. Суворову доручили взяти під своє командування всі війська, розташовані в Катеринославській губернії, в Криму і у відвойованих в Туреччині краях. А отже, й полк полковника Давидова тепер безпосередньо підпорядковується Суворову. Звістку цю сприйняли у військах із радістю і захватом: кожен вояк мріяв служити під орудою славетного полководця!

– Отепер усе в нас буде як слід, усе до ладу піде, – радісно потираючи долоні, казав батько.

Та честь бути воїном суворовського війська багато до чого зобов'язувала. Суворов був надзвичайно вимогливим до себе і так само вимогливий до справлення військової служби. Його славетна фраза «Тяжко в навчанні, легко в бою» була одною з основ його «науки перемагати». І від солдатів, і від офіцерів вимагалося в мирні дні тренувати своє військове вміння,

підтримувати свою готовність до битв. І всі знали, як їдко висміює Суворов ледарів і недбальців-невмільців!

У полках розпочалися посилені навчальні заняття і маневри. Будь-якого моменту командувач міг приїхати з перевіркою військової підготовки. І якщо раніше штабні офіцери могли попередити про наміри начальства, то з Суворовим такі трюки були неможливі. У військах він полюбляв з'являтися і провадити огляди несподівано. «Ворог нас попереджувати не буде!» – казав він.

Однак Васілій Денісович здогадувався, що зайнятий побудовою фортець Суворов навряд чи хутко може з'явитися у Придністров'ї. Здогадувався, та ні кому

не казав про свої здогади. Нехай заняття тривають з таким же натхненням, а бойовий дух міцнішає.

І, либонь, найдужче чекав приїзду славетного Суворова дев'ятирічний Деніс. Хоч одним оком побачити свого кумира, героя його дитячих мрій!

МАНЕВРИ

Отак у навчаннях, маршах і маневрах минула коротка українська зима. Навесні Полтавський полк перебрався в літній наметовий табір, розташований у полі неподалік від села. Коли геть потепліло, Деніс із братом теж вирушили жити до табору. Матуся не заперечувала і вважала корисним для хлопчиків простий і здоровий армійський лад з його суворою дисципліною. Батько встановив їм окремий намет, де вони й жили з обома своїми вихователями. А Деніс потайки не полішив сподівань, що в таборі він зможе побачити Суворова.

А матуся тим часом теж в очікуванні Суворова взялася знову за ремонт дому.

Якось уночі хлопчаки прокинулися від неабиякого гамору: співали кавалерійські сурми, лунали команди, іржали коні й дзвеніло спорядження. Вибігши надвір, вони угаділи, що все військо вже верхи, табір зняли і всі намети згорнули. Ще одна команда – і полк

помчав у темряву, аж земля задвигтіла. А на порожньому табірному місці лишився один-єдиний дитячий намет.

Виявляється, Суворов нарешті прибув до Херсону, зупинився за десять верст звідсіля в Стародубському таборі і звелів усім іншим полкам корпусу негайно прибути до нього для огляду та маневрів.

Радість переповнювала Денісове серце. Суворов тут, він по-сусіству, ура-ура-ура! Нехай не сьогодні, та незабаром він його обов'язково побачить!

Насилу хлопчаки дочекалися ранку, щоб вирушити до нового табору. Матуся поїхала з ними, адже їй теж хотілося глянути на славетного генерала. Навіть хатні слуги – кучери, кухарі й теслі – ладні були помчати туди, де зупинився герой. Проте Єлена Євдокімовна, мов справжнісінький домашній полковник, віддала сувору команду, їй до брички посідали лише діти та вільні від справ домівчани.

Проте й у Стародубському таборі теж була пустка. Лише вартові та невелика господарча команда, яка допомогла прибульцям поставити свій намет. Єлена Євдокімовна, звична до похідного буття, зручно влаштувала супутників, і всі почали чекати. А хлопчики жадібними очима вдивлялися у далекі пагорби. Там виднілися хмари куряви й диму, лунали рушничні сальви та глухе безнастанне дудіння – маневри йшли повним ходом.

Пополудні війська повернулися. Стомлений, у диму та пороху закурений батько в оточенні офіцерів прийшов до намету. Збуджено обговорювали вони деталі минулих навчань і, звичайно ж, ім'я Суворова лунало постійно, всі його команди та пересування військ переповіли з найменшими подробицями. Деніс із захватом ловив кожне слово, й нетерплячка його лише зростала.

Васілій Денісовіч помітив схильований стан сина.

– От що, сину, їдьте раненько завтра до маневрового поля, знайдіть високий пагорок, то, може, щось і побачите.

Навчання почалися задовго до світанку, і хлопчаків збудили біля півночі. Хутко зібралися, залізли до брички і вирушили до місця навчань. У ранкових сутінках їх обігнала кіннота, і в досвітній напівтемряві неможливо було нікого розгледіти.

Після прибуття размістилися на невисокому узгір'ї перед великої кількості інших глядачів. Довколишні поміщики, торговий і двірський люд із біжніх сіл і хуторів – усі прагнули побачити відомого полководця. Тож коли в кипінні розпочали маневрів мигтів вершник у білій сорочці, в юрмі лунали крики: «Ось він! Ось він! Ура Суворову!»

Та Денісові того було мало. І хоча спочатку йому було цікаво побачити майже справжню баталію, та ескадрони, розходячись і сходячись у хмарах

куряви, потроху віддалялися, й уже не було жодної змоги розгледіти улюблена героя.

Матуся вирішила повернутися до табору, справедливо вважаючи, що там можна сподіватися на таку очікувану зустріч після повернення військ із маневрів.

Так воно і вийшло.

Того дня маневри скінчилися раніше, і до десятої години війська почали повернатися в табір. Деніс із Євдокімом були біля свого намету, коли почувся крик: «Іде! Іде!», Денісове серце затрепетало.

Побачену картину він запам'ятав на все життя. Попереду групи офіцерів та ординарців на рудому темно-гривому коні стрімко мчав Суворов. Він був у білій сорочці, звичайних полотняних штанах, легких чоботях-ботфортах і маленькій солдатській касці. На ньому не було ні стрічок, ні орденів, ні медалей. Його світлі сяйливі очі, високо підняті брови, сухоряве зморшкувате обличчя – все було виразне, живе і привабне. Його струнка постava була по-юнацькому легка, рухався він прудко і завзято.

Повз проїжджала кавалькада, коли ад'ютант Суворова звернув його увагу:

– Графе! Погляньте, графе, ось діти Васілія Денісовіча!

– Де? Де вони? – Суворов миттю спинив коня, потім підіхав до хлопчиків і спустився додолу. Підскакав Васілій Денісовіч, представив синів:

– Ось, ваша світлосте, старший Деніс, названий на честь діда. Ось Євдокім – на честь діда по матері.

Посміхаючись, Суворов перехрестив хлопчаків і простягнув руку для привітання.

– А що, Денісе, любиш ти вояків? – поспітався він.

У пориві нестримної радості, що переповнювалася його, Деніс вигукнув:

– Я люблю графа Суворова! Він – це все: і вояки, і слава, і перемога!

– Ох, Боже, помилуй, який хвацький! – здивовано й радісно мовив Суворов. – Цей буде військовим! От згадаєте моє слово, я ще не помру, а він уже три битви виграє! А от цей, – показав він на тюхтійкуватого Євдокіма, – піде в цивільну службу.

Як засвідчило життя, з Суворова пророк був не велими гарний. Брат Євдокім теж добре всотав батькову науку і присвятив своє життя службі в кавалерії. Він брав участь у війні 1812 року, не раз був поранений, його нагородили орденом Св. Георгія, а скінчив він службу в чині генерал-майора. А от Деніс не вигравав великих битв, та його вклад у перемогу над Наполеоном був просто-таки неоціненим.

Тим часом Суворов знову злетів на коня й помчав далі до свого намету в супроводі офіцерів.

А надвечір батько радісно оголосив матусі, що

Алєксандр Васільєвіч побажав відвідати давидовський дім і пообідати в колі шановної родини та за прошених офіцерів. То була не лише честь, то був знак дорогої серцю прихильності великої людини.

Єлена Євдокімовна, захопивши синів, помчала до Грушівки, щоб якнайкраще підготуватися до візиту Суворова.

ОБІД

Днина збігла в турботах і клопотах. Треба було приготувати страви, які полюбляв дорогий гість. Матуся сама вибирала зелень, городину та свіжу рибу; із самого ранку часто забігала до кухні перевірити і скуштувати страви, що готувалися.

Треба було прибрати дім – усі знали, що Суворов не любить розкоші, а полюбляє простоту, зручність та акуратність. Тому з парадних покоїв винесли зайві меблі, а також дзеркала та картини.

І в потрібну годину все було готове.

У вітальні був сервірований круглий стіл з пригощаннями та напоями. А в їдалні стояв довгий стіл, укритий простим лляним обруском, з приборами на двадцять дві персони. Ніяких прикрас, квітів, ваз із фруктами чи ласощами – Суворов цих витребеньок не любив.

Не було навіть супниць, бо Суворов, який звик

харчуватися по-вояцькому, з казанка, щойно від багаття, полюбляв страви гарячі, допіру зняті з вогню.

В окремій кімнаті була приготована ванна, гаряча та холодна вода, простирадла і чистий одяг, що його привіз із табору ординарець.

Маневри того дня скінчилися рано, й батько, полишивши свій полк, поквапився до Грушівки, щоб як слід зустріти давно очікуваного гостя. На півдорозі до села він помітив у степу двох вершників, причому перший помітно обганяв другого. То Суворов зі своїм ординарцем гнали просто з маневрів. Васілій Денісовіч пришпорив свого коня і чимдуж помчав уперед. Та все одно в цьому змаганні він не зміг обскакати шістдесятитрічного полководця. Коли під'їхав до будинку, закурений Суворов уже стояв біля ґанку і ласкаво поплескував коня по шиї.

– Ох, яка гарна конячка! На такій я ще ніколи не їздив! Та вона просто трижильна, диво, а не конячка!

Того коня полковник Давидов дав Суворову зі своєї стайні.

Гостя провели до ванної кімнати, господар теж пішов дати собі лад – як і Суворов, він був укритий жовтою степовою курявою. Тим часом під'їджали й інші запрошені офіцери. Усі вони були вже в парадних мундирах, при орденах і регаліях. У вітальні їх

зустрічала гарно вбрана Єлена Євдокімовна з маленькою Сашенькою на руках, причепурені хлопчики і сам господар дому.

Нарешті всі зібралися й чекали тільки Суворова. Для втомленого очікуванням Деніса час тягнувся нескінченно довго.

Та ось нарешті з'явився Суворов, свіжий, бадьорий, ще дужче помолоділий. Його мокре волосся заливалося світлими кільцями. На ньому був гаптований золотом генерал-аншефський мундир наопаш, райдужна георгіївська стрічка і... більше нічого, ніяких інших його орденів. Лише на стегні лежала старовинна шпага з візерунчастим ефесом. Таким Деніс запам'ятав Суворова під час другої зустрічі.

Полковник познайомив полководця зі своєю дружиною. Суворов розцілував її в обидві щоки, пом'янув її батька, генерала Щербініна. За давньої пори вони приятелювали, Суворов навіть пригадав Єлену Євдокімовну ще немовлям. Поплескавши по щоці маленьку Сашеньку, Александр Васильевич обернувся до хлопчиків.

– А, мої давні знайомці!

І знову перехрестив їх і лагідно погладив по головах. І знову, показуючи на Деніса, впевнено повторив:

– Ну, за всіма статтями, це буде військовий чоловік. Бачу! І по-геройському буде в битвах перемагати!

Після чого пройшов до столу, залпом випив чарку горілки і почав закусувати з таким апетитом, що приємно було глянути. Гості дружно почали наслідувати його приклад.

Обід минав у мовчанці. Суворовуважав, що все, до чого берешся, треба робити як слід, тож порожніх балачок під час їжі не любив. Кожній запропонованій страві приділяв належну увагу.

Після завершення обіду похвалив господиню за смачні найдки і перший завів жваву бесіду. Як справжні кавалеристи, гості заговорили про коней. Суворов знову похвалив коня, люб'язно запропонованого йому господарем. Деніс був на сьому небі від щастя – адже саме на цьому коні він їздив із дядьком степом.

– Чудовий кінь, рідкісної сили та прудкості, – казав Суворов, – такий був у мене лише раз, під Козлуджі. Після битви я мало не потрапив у полон до турків. Вони за мною гналися й кілька разів наздоганяли. І лише кінь мене виручав і ніс од погоні.

Деніс зачаровано слухав розповідь Суворова, і йому уявлялося, що це він на своєму конику рятується від кровожерливих турків.

За годину, подякувавши і попрощавшись із гостинною давидовською родиною, Суворов у бричці відбув до полку.

А незабаром повідомили результати огляду: «Перший полк – відмінний; другий полк – добрий; про третій нічого не скажу; четвертий нікуди не годиться».

Васілій Денісович був веселий і задоволений, матуся із вдячністю молилася Богові, а Деніс із Євдокімом були страх як горді – усі знали, що першим полком у цих маневрах був Полтавський легкокінний полк Давида.

Повертаючись до Херсону, Суворов залишив у таборі легкого візка, в якому прибув на маневри. Васілій Денісовіч забрав його як велику коштовність і дбайливо зберігав упродовж довгих років. Разом із усією садибою в селі Бородіні він згорів у полум'ї великої Бородінської битви 1812 року.

А от пам'ять про зустріч із великим Суворовим жила в серці Деніса Давида нетлінно і незгасно. Відтоді ніякої іншої долі, крім тієї, що напророкував йому великий полководець, він собі не уявляв.

Дорослішаючи, він дедалі більше розумів не лише

військового генія, а й людську мудрість і велику силу духу цієї людини. І його власне життя минуло, осянене благословенням одного зі славетних полководців.

МІСТО ЩАСТЯ

Письменник Михаїл Афанасієвіч Булгаков народився і виріс у Києві.

Найкращі його роки – щасливе дитинство, гімназійна юність і перше кохання – минули в цьому місті. «...То була пора легендарна, та пора, коли в садах найпрекраснішого міста нашої Батьківщини жило безтурботне юне покоління», – писав він. І в тяжкі роки злигоднів, що прийшли потім, «місто прегарне, місто щасливе» було для нього джерелом сили, натхнення, було мов світло у вікні рідної домівки, мов ніжний материнський погляд.

ВЕСНА

«На місто сходили сірі сутінки...»

Це речення хлопчик радше вгадував, аніж читав, а тому звів очі від сторінки, що ледве вже виднілась, – у кімнаті бракувало світла.

Він відклав книжку, потягнувся і підійшов до розчиненого в сад вікна. На його місто теж «сходили сутінки». О ні, ті сутінки не сходили, і зовсім вони не сірі.

Київські травневі присмерки піdnімалися перламутровим сяйвом від Дніпра, наповнювалися зеленими тінями в ярах і прихованіх куточках садів, перепліталися млюсними паощами нічних квітів, золо-

тилися відблиском запалюваних вуличних ліхтарень, дробилися віддаленим сміхом і вигуками вечірньої публіки, що висипала на прогулку містом.

Хлопчик схилився у відчинене вікно і занурив обличчя у хвилю паоощів, що напливали з пітьми. Каштани щойно відцвіли і засіяли доріжки бульварів розсипом в'янучих квітів. Незабаром рине на місто розмай бузку, запіниться в садах купи високих кущів, що схилляють ламкі віти з тяжкими фіолетовими, голубими та білими ґронами. І на хвилях терпкого бузкового моря припліве до міста молоде літо...

За спиною в хлопчика щось рипнуло, і він озирнувся. З-під дверей кабінету пролягала вузька стъожка світла, – то батько ввімкнув настільну лампу під зеленим абажуром.

Професор Київської духовної академії, Афанасій Іванович Булгаков, працював зазвичай до глибокої ночі, писав конспекти, готовувався до лекцій. В Академії він викладав історію західних віросповідань, а від минулого року – історію в Інституті шляхетних панн – для утримання його великої родини потрібні були кошти.

Старший син його, Міхаїл, обережно ступаючи, щоб не відволікти батька рипінням мостини, вийшов на широкий сходовий майданчик і прислухався. У домі

було тихо. Молодших – Ніколку, якому було всього рік, і чотирирічну Варю няня вклала у їхні ліжечка, тож вони вже спали. А мама з сестрами Вєрою та Надеждою нарешті вирушили поглянути на новомодне диво – сінематограф. Мишко вже ходив із тіткою Іриною дивитися ці картинки, що рухалися на сірому простирадлі, і, звичайно, був вражений, проте... Сьогодні, коли дівчатка почали збиратися, він відмовився їхати з ними – буде той самий потяг, що прибуває на станцію, ті ж таки французькі вояки, що бігають казармою. Хіба можна все це порівняти з яскравими видивами, що постають перед очима, коли читаєш Вальтера Скотта, Майна Ріда чи Фенімора Купера? Та ніяк!

Годинник у вітальні вибив дев'яту. Мама й сестри незабаром повинні приїхати. Мишко сів на східцях, що широким маршем спускалися в передпокій, і задивився на блищики вуличних вогнів, що вигравали на шибах входних дверей. Він пригадав, як вони взимку їздили в театри! І в Оперний на Фундуклеївській, де зараз після театрального сезону тимчасово влаштували сінематограф. І в Драматичний театр Соловцова, у відбудовану споруду. Маленькі ложі, крісла, оббиті голубим оксамитом, темрява, просякнута парфумами. А в антракті – світло в ошатній залі, сяйливі люстри, гарно вбрана публіка, пані у вечірніх сукнях і коштов-

ностях. І спектаклі... Мишко з перших же сцен занурювався в дійство і не відокремлював його від реального життя, захоплювався і переживав насправжки. Люди, почуття, історія полонили його надовго. Після кожного спектаклю він хапався за книги, щоб дізнатися ще і ще про те життя, що промайнуло перед ним на яскраво освітленій сцені.

Та ось із вулиці почувся цокіт копит, крик візника, хоркання зупиненого коня. А потім голоси, і у дверних шибах зарябіли свіtlі тіні – приїхали! Передпокій наповнився пахощами весняного вечора, тонких пар-

фумів та жіночим сміхом. Мама у світлій сукні в тонку смужечку, з елегантним капелюшком на хмарці золотистих витких кіс, дівчатка в матросках – наче весна увірвалася до напівтемного приміщення.

– Торт був, як він, завбільшки, й бідолаха не те що бігти, навіть лапами поворухнути не міг, – рे�гочучи, доказала Варвара Міхайловна й обернулася до люстра, глянути на себе, знімаючи капелюшок.

Віруня витріщила очі, надула щоки і розставила руки, зображені злодійкуватого кота, який об'ївся. А Надійка з удаваним жахом плескала у долоні, як і належить гостям, що лишилися без солодкого. Мишко вмить уторопав суть історії й підхопив гру.

– Ох, пані, подумайте лишень, – звернувся він до Надійки, як ґалантний кавалер, – якби торт дістався вам, то ви могли б стати схожою на це бідолашне звірятко! – і він указав на Варю, яка зображала кота.

Дівчата знову аж полягали від реготу.

Театром у родині Булгакових захоплювалися всі. Заходили настільки, що намагалися розігрувати сцени з побачених спектаклів, читали книги різними голосами і за різних героїв, з ходу ставили дитячі казки на кшталт «Ріпки» й «Теремка», як маленькі спектаклі.

А мама вже піднімалася сходами і зрівнялася з

Мишком. І йому раптом захотілося обняти її обіруч, зануритися обличчям у запахущу сукню, та він стримався. Він давно вже почувався старшим у цьому веселому дитячому виводку і поводився відповідно.

Мати неначе відчула бажання сина і вгадала його стриманість. Мимохіть вона доторкнулася зворотнім боком долоні до його щоки, а він на мить притиснувся до ніжної п'ясті. Мати й син розуміли одне одного без слів.

У вітальні вже чекав вечірній чай. На білій скатертині стояли філіжанки, розмальовані витонченими квітами, чайник, накритий строкатим ковпаком у вигляді півня, химерні вазочки мерехтіло напівпрозоре «сухе київське варення». До вітальні вийшов батько, потираючи червоні втомлені очі.

– Ну що, дорогенькі, прилучилися до новинок цивілізації? – поспітався він, сідаючи за стіл.

– О так, – хутко відказала Варя. – Наді в темряві наступили на ногу, а мені всього-на-всього сіли на краєчок сукні.

– Що ж, – посміхнувся батько, – поступ, як відомо... Гм-м-м, приходить, і до того ж невблаганно.

– Тату, невже жінки вигадають собі спеціальні сукні для відвідин сінематографа без складок і

шлярок? – з удаваним жахом вигукнув Мишко. Змагання з дотепності тривало.

Після чаю мама попросила батька трохи почитати вголос:

– Прошу, якщо ти не стомився. Дівчатка трохи збуджені, їм добре було б заспокоїтися перед сном.

І родина вмостилася у фотелях, в улюбленому куточку вітальні, біля груби. Кахляна грубка, зараз холодна, все одно відкидала лагідні затишні блищики від кахлів.

Батько насунув окуляри в тонкій оправі й розгорнув на колінах грубий томик Гоголя.

– «Дзвінка пісня рікою ллялася сільськими вулицями. То була пора, коли зморені денною працею і клопотами парубки та дівчата галасливо збиралися в гурт у сяйві чистого вечора, виливати свої веселощі у звуки, що завжди нерозлучні з осмutoю. І замислений вечір мрійливо обіймав блакитне небо, обертаючи все в невизначеність і далину...»

Мишко відкинувся в кріслі, заклавши руки за голову. У сутіні високої стелі йому чітко бачився синій небосхил, що розкинувся над селом, з ясним місяцем і зорями, що загорялися; і красуня Ганна, і сумний парубок Левко. Як легко летіла його уява, обертаючи почуте у барвисті картини...

ПРОГУЛЯНКА

Наступного дня влаштували виїзд до міста. Зазвичай діти гралися в садку за будинком – там було безпечно і вільно. Для малюків сонячний лужок, а в заростях черемхи, що росла під стіною, і старих яблунь можна було пречудово розігрувати лицарські турніри або мандрувати джунглями Америки.

Та раз на тиждень мама зі старшими дітьми пішки або бричкою добиралися до якого-небудь чудесного куточка улюблена міста.

І Варвара Міхайловна обов'язково розповідала історії та легенди про ті місця, де вони бували. Минулого разу вони були на Замковій горі, гуляли парком, підходили до археологічних розкопок в північній його частині. Виявляється, тут уже знайшли докази того, що перші люди селилися в цій місцевості задовго до Кия, Щека та Хорива. І що перші київські князі швидше за все теж будували свої перші фортеці саме тут, і що легендарна гора Хоревиця і є нинішня Замкова. Мишко і сестри пречудово знали, про що мова, – історичні книги для дітей професора Іловайського, Солов'йова були їхнім улюбленим читвом. У маминих захопливих розповідях, немов оживали давні пагорби. І вважалось, як ходили цими місцями наші предки – могутні воїни, будівничі та хлібороби. Як кипіли на

схилах битви з військами хана Батия, як бряжчали мечі й палали хати. І як стихали битви, гойлися рани і поверталося мирне життя на ці благодатні українські землі.

А потім дружна компанія перейшла на гору Зітхальницю помилуватися краєвидом на Поділ.

– Он-то там, де зелений дах, стояла бурса, де навчалися сини Тараса Бульби, – показувала мама.

А Мишко був зачарований містом, що розкинулося перед ним. Його погляд ковзав над покрівлями щільно забудованого Подолу, над його пристанями, над мерехтливою гладінню спокійного Дніпра, у зелену імлу островів і блакитне повітря за

дніпровських далей. Якоїсь миті йому здавалося, ніби він уже летить і бачить зверху цю радісну квітучу землю з веселими містечками, ніжною зеленню полів і голубими змійками рік.

- Мамо, а куди підемо сьогодні? – запитала Варя.
- В інші часи, дитинко, – загадково відказала мама.

І дівчинка вирішила не перепитувати, так було навіть цікавіше.

І от пообіді Варвара Міхайловна зі старшими дітьми їхали на колясці Кудрявським провулком униз до Софійського майдану. Сонечко пригрівало, теплий вітер грався стрічками на капелюшках, бричка м'яко котилася рожевою цеглою бруківок. Минули тісну Львівську площа з її крамницями, рундуками та жвавим базарним гамором і небавом виїхали на простір Софіївської. Злітала в голубе небо над майданом стрімка дзвіниця собору Святої Софії, сяяли, мов свічі, шпилі куполів собору, що оберігав спокій свого будівничого Ярослава Мудрого і його нащадків. Кружляли голуби над водограєм, зі свого гранітного постаменту поривався Богдан Хмельницький.

А візник тим часом притримав коня і обернувся до пасажирів.

- Куди далі накажете, пані, до Хрецьтника?
- Ні, любий, давайте-но на Трьохсвятительську.
- До Михайлівської, чи як?
- Володимирською для початку.

Варвара Міхайловна запланувала для прогулянки мальовничий маршрут.

Простора Володимирська вулиця красувалася розкішними кам'яницями і прибутковими будинками нещодавньої побудови. Старі двоповерхові будиночки, що затесалися поміж них, ховалися в зелені й лише підкреслювали витонченість своїх кам'яних сусідів, їхні колони, вежі, візерунчасті карнизи і чавунне мереживо пузатих балкончиків. Сяяли вітрини ресторанів, крамниць, над розчиненими вікнами кав'ярень і цукерень напинали смугасті намети від сонця. З переливами дзвеніли трамвайні трелі, візникам доводилося ділити дорогу з цим новим видом транспорту і поступатися живим вагончикам.

- Мамо, з сінематографом ми познайомилися, а з цією новинкою цивілізації ще ні, – Віруня солідно повторила батьків вислів. – Проїхати б на трамвайчику...
- Проїдемо, доцю, проїдемо, та ще й набагато...

то раніше, ніж ти гадаєш... – відказала Варвара Міхайловна, розпалюючи дитячу допитливість і нетерпляче очікування див.

І дива тривали далі. За кілька хвилин ліворуч постав білосніжний храм, присадкуватий і витончений заразом, і чомусь він нагадав Мишкові східні казки.

– Тут, на місці язичницького святилища, – знову заговорила мама, й візник делікатно притримав коня, – святий князь Володимир побудував Десятинну церкву. Сюди він переніс останки своєї бабусі, святої княгині Ольги, тут він і сам знайшов спокій. Та за часів татарської навали церква впала разом із останніми захисниками міста. А тепер вона відродилася знову.

А відразу за нею відкривався простір наддніпрянських небес. І на їхньому тлі піднімалося із зеленої піни дерев повітряне біло-бірюзове з золотим диво Андріївської церкви.

– Гарна ж! – озорнувся до пасажирів візник і, притримавши коня, перехрестився на церкву якось особливо захоплено.

Діти мовчали, зачаровані круговидом. Звичайно, вони вже чимало разів милувалися Андріївською церквою, та зараз вона поставала перед ними по-новому – прегарною. Стрункі вежі й ребристі маківки немов

летіли над дніпровською кручею, стреміли у небо, як струмлять увиш потоки повітря від гарячої землі. Летіли – і залишалися на землі, тішачи серце своєю веселою і ніжною красою.

– Мамо, як це... – захоплено запитав Мишко. – Як це може бути, як це таке трапляється...

Мама зрозуміла, що хотів запитати син: як людям вдається створити таку красу.

– Гадаю, якщо дуже любити все це, – Варвара Міхайловна повела рукою, наче пестячи і залиті сонцем вулиці, й обличчя перехожих, і пишні крони дерев, і безкрає небо з веселими білими хмаринками.

– Якщо любити всією душою і радіти, то з твоїх рук обов'язково вийде щось таке ж прегарне, – з усмішкою закінчила вона.

Бричка звернула праворуч і покотила в діл кучерявою від каштанів та акацій Трьохсвятительською вулицею. А коли попереду засяяли багатоярусні маківки Золотоверхого собору Михайлівського монастиря, Мишко озорнувся. Позаду милостиво і супокійно витали схожі на шоломи куполи Десятинної церкви, танцювали пілястри і колони Андріївської церкви, назустріч пливла яскравість Михайлівського монастиря, скромна гіdnість Трьохсвятительської церкви і римська стриманість костьолу святого Олександра.

– Так, любий мій, – знову мама зрозуміла синові думки без слів, – саме так, створюючи прекрасні храми, люди можуть висловити свій захват і вдячність Творцеві за цей прегарний світ.

А світ був і справді прегарний, розмаїтий. Поминувши сонячний простір Михайлівського майдану, бричка знову пірнула в тінь вулички, що зворушливо притулилася до стіни монастиря. Жаво біг кінь, мирно похитувалася бричка, вражені сестри притихли. І Мишко відчував, як назавжди вкладається в глибинах його пам'яті допіру побачена вишуканість.

Декілька хвилин – і місто знову розкинулося перед мандрівниками широким Царським майданом.

Праворуч здіймався галасливий і прибраний Хрестатик, ліворуч плавно спускався у діл Олексandrівський узвіз. Схили Володимирської гірки і пишні крони Царського саду, мов куліси, облямовували пречудову картину – голубі стежки дніпровських проток вигиналися, омиваючи острови, і йшли ген до обрію, гублячись в імлисто-бузковій далині.

Бричка обігнула круглу клумбу, де пишні рожові кущі вже наливали бутони, і покотила вгору Олексandrівською. Недалеко від річки і квітучих садів можна було відчути свіжий запах води і водоростей, що приносив разом із собою вітер. У гіркуватий за-

пах трави і кульбаб впліталися хвилі солодких пахощів квітучої акації.

Ця вулиця була улюбленим місцем прогулянок городян.

Зустрічалися знайомі, лунали радісні вітання. Родина Булгакових була відома й дуже шанована в місті, а молода приваблива мама, оточена гарнуніми дітьми, мала чарівний вигляд. Діти теж ґречно вклонялися, та Мишко був трохи неуважний.

– Про що ти думаєш? – поспітала мама.

Мишко помовчав, намагаючись знайти потрібні слова.

– Тут було стільки всього... – нарешті сказав він. – Стільки людей тут жило до нас, і все те кудись пішло... Зникло, еге ж?

Варвара Міхайлова теж замислилася. На таке філософське синове запитання слід було відповідати серйозно і з повагою.

– Так, час пливе і все змиває. Та поглянь, – і вона показала на гладінь ріки, що відкрилася перед їхнім поглядом, – Дніпро теж тече, і забирає з собою кожну крапельку води. Однак сам Дніпро зостається. Люди живуть і будують, – тут вона кивнула на правий бік вулиці, забудований гарними кам'яницями. – Стільки в

кожну споруду, в кожну її бганочку, в кожну цеглинку вкладено натхнення, майстерності й таланту. І це теж буде стояти віки. І дерева на цих схилах садили люди, наші садові майстри. Вони допомагали природі виявити свою красу. І тепер наші сади чудесні, й вони залишаться надовго.

— І місто? — з надією запитала Варя. Дівчатка теж уважно слухали цю розмову, дивлячись на маму і брата сяючими очима.

— Так, наше старе місто народилося дуже давно, і впродовж багатьох віків воно живе нашою працею і нашою любов'ю. І я впевнена, — скінчила вона, — воно буде жити вічно, і наші люблячі душі завжди будуть жити в ньому.

Тим часом бричка проїхала Маріїнський палац і зупинилася. Мама відпустила візника, і компанія вирушила в парк. У парку шурхотів під ногам гравій хідників, уздовж алей стояли високі кущі бузку

і похитували пишними темними ґронами, готовими от-от вибухнути пахучим цвітом. Мама упевнено вела дітей вниз по схилах парку, і небавом хідники замінилися стежками, а клумби і квітники – ярами, що позаростали бузиною та черемховою. Дівчатка почали пустувати і змагатися, хто першим збіжить крутою стежиною. Мишко, рे�гочучи, вдавав, що не може бігти швидше, ніж сестри, а сам уважно стежив, аби дівчата не перечепилися, не розбили коліна та не зіпсували сукенки.

Отак вони вибігли на відкритий майданчик, що поріс зеленою травою і дрібними маргаритками. І вкотре відкрився краєвид на Дніпро, що плавно ніс свої води до далекого обрію, туди, на південь, за сиві Дніпрові пороги до далекого моря.

Берег спускався далі до річки, й трохи нижче в оточенні темних піраміdalьних тополь і плакучих верб виднілася кругла баня невеличкої церкви.

– Ось ми і прийшли, – почувся ззаду мамин голос.
– Це Аскольдова могила. За переказами, тут містився княжий двір перших київських князів Аскольда і Діра. Вони були вбиті Олегом на березі Дніпра нижче цього місця, а похоронені тут. Княгиня Ольга поставила тут церкву й заповідала поховати її тут-таки. Як пам'ятаєте, Ольга прийняла християнство, Аскольд і Дір теж

були хрещені в Константинополі. Так першими християнами київської землі почало втілюватися у життя пророцтво святого апостола Андрія Первозванного: «На цих горах засяє благодать Божа, буде місто велике, і спорудить Господь багато церков».

І неначе підтверджуючи її слова, з боку Печерської лаври долинуло подзвіння, наповнюючи простір між кручами, річкою і небом величними звуками.

Постояли ще трохи, помилувалися на острови, на стрімке мереживо Миколаївського ланцюгового мосту, й пішли назад.

Угору по схилу не побігаєш, зате під час неквапливої прогулянки Мишко показував сестрам пташине гніздо в сплетених галузках густого чагаря, руду білку, яка ковзала вітами самотньої сосни.

Коли вибралися нагору й знову вийшли на Олександрівську, мама запитала:

– Не зморилися, любі мої мандрівники? – і, отримавши дружні запевнення, що нітрохи не стомилися, весело кивнула. – Тож продовжимо! Я, здається, обіцяла трамвайчик!

І от, розсипаючи іскри з дротів, з'явився жовто-червоний майданчик, підхопив усю веселу компанію і з рівним електричним гулом покотив схилом вулиці.

Діти вмостилися по одному на м'яких жовтих сидіннях і прилипли до віконець – дивитися на знайомі місця, що «пробігали» мимо, було надзвичайно цікаво. У прочинені вікна вітром заносило квітковий пилок і жовтих бабок, залетів навіть заблуканий хруш і за допомогою Вариного капелюшка був витурений назад за вікно. З такими пригодами і виїхали на Хрещатик. Мандрівку треба було завершити чимось особливим, тож вийшли з трамвая біля дзеркальної вітрини славетної «Цукерні Жоржа».

У цукерні мама пила каву з крихітної філіжанки, діти їли морозиво в скляних вазочках, а Мишко дуже серйозно і поважно розповідав сестрам про свій план вирушити до Африки на літальному апараті, зробленому з кошика для білизни і трьох тисяч хрушів, прив'язаних за ниточку. Наловити хрушів доручалось сестрам.

Додому повернулися якраз до вечері. А перед сном Мишко слухав, як мама у вітальні грає на роялі, і бачив кружляння золотих бань, і відчував похитування брички, що котиться київськими пагорбами, і над Дніпром... і вище, вище... в сонячно-зелені простори супокійного сну.

А вслід йому струменіли прозорі звуки шопенівського ноктурна.

ЗИМА

Розцвіло й віддзвеніло пишне українське літо. Залишило про себе пам'ять вільного дачного і сільського життя, з купаннями в теплих лагідних річках, з риболовлями й велосипедними прогулянками, вечірнім чаєм під оксамитовим темним небом із щедрими серпневими зорями. Ще пам'ятався смак свіжого молока на залитій ранковим сонцем веранді, тепло м'якої куряви на шляху і м'якість трави під босими ногами, соковитість і солодкий смак стиглих плодів і ягід, але потім місто накривала лагідна київська осінь. Сині теплі дні, прозоре повітря, що відкривало дніпровську далеч до самого обрію. Ніжні ранкові тумани, на Дніпрі гудки пароплавів, що йшли зимувати в затони. І темні ночі, коли мовчазні київські сади ловлять останні падаючі зорі й опускають їх на доріжки, укриті лопотучим золотом опалого листя. І от коротка дощова і сльотава пора змінюється пухнастою затишною зимою.

Понад усе Мишко любив київську зиму, а надто ж – зимові ночі, свіtlі від снігу і електричних вогнів! Зимові дні короткі, тому о четвертій годині вже запалюються і яскраві кулі, підвішені високо на завитках вуличних слупів, і розсипи ліхтариків у казковому білосніжному мереживі садів, і вікна будинків, що так затишно

світяться. І сяючий хрест у руках святого Володимира, хрест, що витає над схилами, над темним Дніпром.

А поїздки до театру, а весела зам'ятня на гірці, а затишні посиденьки з книгою біля кахляної печі, повної доброго жару. І звичайно ж, Різдво та Новий рік! Пахощі хвої та помаранчів, домашніх пирогів і шоколаду. Теплі вогники ряснобарвних свічок на зелених ялинових лапах, блищики на сяйливих кулях, лопотюча золота обгортка подарунків. Очікування дива, присутність чарів – ось воно, серце милої зими!

Сонце через два вікна заливало вітальню яскравим світлом. Його рожеве проміння заквітчувало ніжними барвами і розсипало веселкові іскри по чудернацькому листю, квітах і пір'їнах морозяних візерунків на віконних шибах.

У вітальні на широкому столі були розкладені листки кольорового паперу, ножиці, стрічки, золота і срібна позлітка, клей і фарби – діти під маминою орудою робили ялинкові прикраси. Надійка вирізувала сніжинки, Віруня розфарбовувала блідо-голубою аквареллю паперового янгола. І навіть маленька Варя, сидячи на колінах у мами, старанно притискала пальчиком до хлопавки кольорового блища. І раптом:

– У-у-у! О-у-у-о-о-о!

Зі спальні батьків випливло чудовисько в білому покрові й із завиваннями затрясло руками, що були обмотані в ланцюги.

Дівчатка запищали і відразу розрегоналися. Варя навіть перелякатися не встигла. Адже ці ланцюги з зеленого та червоного паперу півгодини тому вони поклали для просушування на крісло, близче до грубки. А з-під білої мамині шалі виднілися Мишкові домашні штани. І лише вчора на вечірньому хатньому читанні діти дочитали «Кентервільську мару» О. Вайльда.

А значить, тепер слід трохи поганяти цю мару довкруг столу, а потім показати чарівне заклинання і відпустити його у кращий світ, себто назад до спальні.

Та колотнечу обірвав дзвінок у двері.

– Тато повернувся з лекцій!

І судячи з голосів у передпокої, він повернувся не сам.

– Мишку, піди-но поглянь, хто до нас завітав! – попросила мама. – Тільки не перелякай нікого, прошу тебе!

Мишко зняв шаль із голови і вибіг на верхній майданчик сходів.

Так і є! У передпокої разом із батьком знімали пальта його колеги з Духовної академі: отець Александр Глаголєв, доктор богослов'я, і Мишков хрещений – Ніколай Іванович Петров, .

Мишко злетів східцями, а потім поважно підійшов на благословення отцю Алєксандру і, як дорослий, потиснув руку хрещеному.

– Повечеряєте з нами? – з надією запитав він.

– Та вже ж, – з усмішкою відказав за гостей батько. – З труднощами, та умовив ушанувати нас своєю присутністю.

Ура! Уже геть не благочинно Мишко помчав нагору сповістити новину домашнім.

Оце чудово! Значить, знову довкруг широкого й доброго столу сядуть люди, які люблять одне одного. Будуть жарти і сміх. Будуть, нехай не до кінця зрозумілі Мишкові, та хвилюючі й цікаві балочки про високі матерії світобудови, про мораль і про душу, про історію людства і про нові політичні події.

Будуть сперечатися отець Алєксандр із хрещеним про складні взаємовідносини церкви і світської влади, про роль духовних пастирів у сучасному світі й почнуть наводити приклади з історії від найдавнішої пори до сьогодення.

І мама перейде до піаніно, а батько дістане скрипку. І спочатку вони будуть грати, а потім співати чудові дуети. І гості теж приєднаються, м'який неголосний баритон отця Алєксандра підтягне ніжним і чуттєвим

романсам, хрещений Ніколай Іванович згадає козачі думи. І поллються народні пісні, українські й російські, потечуть, сплітаючись і розплітаючись на голоси, повні чару й прадавньої таїни, вільні, мов Дніпро, мелодії.

А потім попросять заспівати Вірунью, і злетить ще незмінлій і чистий, мов джерело, дівочий голос. І відгукнутися ніжним кришталевим дзвоном крижинки лüstри, проводжаючи в небеса чарівні звуки «Аве, Марія». І стане зрозуміло, що Різдво геть близько, що янголи – ось вони, поруч.

***

Незгасною лампадою лишилося в серці письменника все, що подарували йому дитинство і юність в улюбленому місті, в колі родини.

І світлом цієї лампади наповнені всі його книги.

Він писав про людей, які оберігали священне полум'я вогнища в стінах Дому своєї Душі, про тих, які вистояли духом перед навалою стихій.

Не про білих, не про червоних він писав – про прекрасних! Про людей, котрі за часів світових катакліzmів і державних катастроф, серед крові, люті й дурості бережуть у собі світоч культури, розуму і моральності, свою честь і людську гідність.

СКЛАДНИЙ ПОЧАТОК

Оповідання та повісті чудового російського письменника Александра Івановича Купріна дуже цікаві. Яскраві описи людей і подій насичені тонкими та глибокими спостереженнями. Вони сповнені захопленням та любов'ю до життя, повагою до людини, співчуттям до слабкого, несприйманням зла та наруги.

Усе, що Купрін описував у своїх книгах, він зінав не з чуток. Його власне життя скидається на захопливий пригодницький роман. Він перепробував величезну кількість професій і занять. Після офіцерської служби в піхотному полку він був газетним репортером і спрагло збирал враження для своїх статей. Він керував спорудженням дому й організовував у Києві атлетичне товариство. Він співав у церковному хорі й був актором у мандрівній театральній трупі. Він був токарем, набірником, плавав кочегаром по Азовському морю, рибалив на Чорному, вантажив кавуни й цеглу на Дніпрі, обіздив заводи і шахти Донецького краю. Александр Купрін усе намагався побачити на власні очі, збагнути на своєму досвіді. Його вабило все нове й незвідане. Він опускався на морське дно в костюмі водолаза, літав пасажиром на аероплані.

І завжди йому було цікаво знайомитися з новими людьми, спостерігати нові стосунки, вгадувати, чим кожен із цих людей дихає. За роки своїх мандрів добре пізнав селян Полісся, робітників Донецьких стале-

ливарних заводів, рибалок Балаклави, провінційних акторів, артистів цирку, борців, мешканців київських околиць, газетних репортерів. Про них він розповідав у своїх нарисах, оповіданнях і повістях з любов'ю та захватом, зі співчуттям і ніжністю.

Напевне, він обрав для себе таке бурхливе життя тому, що всього цього був геть позбавлений у дитинстві. Батько його помер, коли Сашку був лише рік. Родина Купріних практично не мала засобів для існування і мусила жити з допомоги. Мама поселилася у вдовиному притулку, сестри – в пансіоні, а Сашко навчався в закритих сирітських установах.

***

«Даремно вона так ...» – думав десятирічний Саша про свою маму. Він допіру вийшов із кабінету директора гімназії, де разом із матусею його представили високому військовику в еполетах і чоботях зі шпорами.

Щойно Саші повідомили, що він навчатиметься у військовій гімназії, як той одразу вирішив, що буде тепер суворим і мовчазним, як і належить військовому. Такий похмурий вусатий вояк був намальований у його дитячій книжці на сторінці з віршем «Бородіно». І Саша гадав, що у військовій гімназії учні будуть слухати розповіді про славетні битви минувшини,

тренувати силу й витривалість, може, і зброю вивчатимуть! А матуся заходилася вмовляти директора бути м'якшим до її сина, пояснювала, який він чуйний і вразливий. «Ох, жінки, що вони тямлять у чоловічих справах, тим паче у військовій службі», – невдоволено згадував своїх виховательок – пань із сирітського пансіону, де він збув чотири нудні роки. «Нічого цікавого від них не дочекаєшся, лише скиглять, бурчать і сваряться. Ну їх, тепер буде все інакше», – і Сашко допитливо почав озиратися навсібіч.

Дві великі зали для молодших учнів були переповнені людом. Убрані ще в домашній «цивільний»: одяг новачки несміливо попритулялися до стін і заґратованих вікон. А решту зали зайняли «старі» у формі – підперезані ременями блузи з грубого сукна і такі ж панталони. Вони гасали один за одним, перегукувались, вовтузилися просто на брудному паркеті. Курява, галас і гамір заполонили залу.

Ось від цієї юрми відокремився гінкий хлоп'яга й попрямував до новачків. Погляд його зупинився на білявому малюкові в синій сорочці-косоворотці, який сидів на широкому підвіконні.

– Чуєш, ти, дрібното, як тебе зовуть? – лінькувато поспітав «старий».

– Івась... – відказав хлопчак.

– Ха, я в тебе прізвище питаю, бевзю! «Івась» – це для мамці, сюсі-пусі-мусі, – зневажливо скривився хлопець.

– Лапін я... – пробелькотів хлопчик Івась.

– Якесь у тебе, братику, звіряче прізвище, – зневажливо зауважив «старий», – а чому не Хвостов чи Шкуркін? Га-га-га!

Довкола вже почали збиратися інші «старі», сма-
куючи нову розвагу.

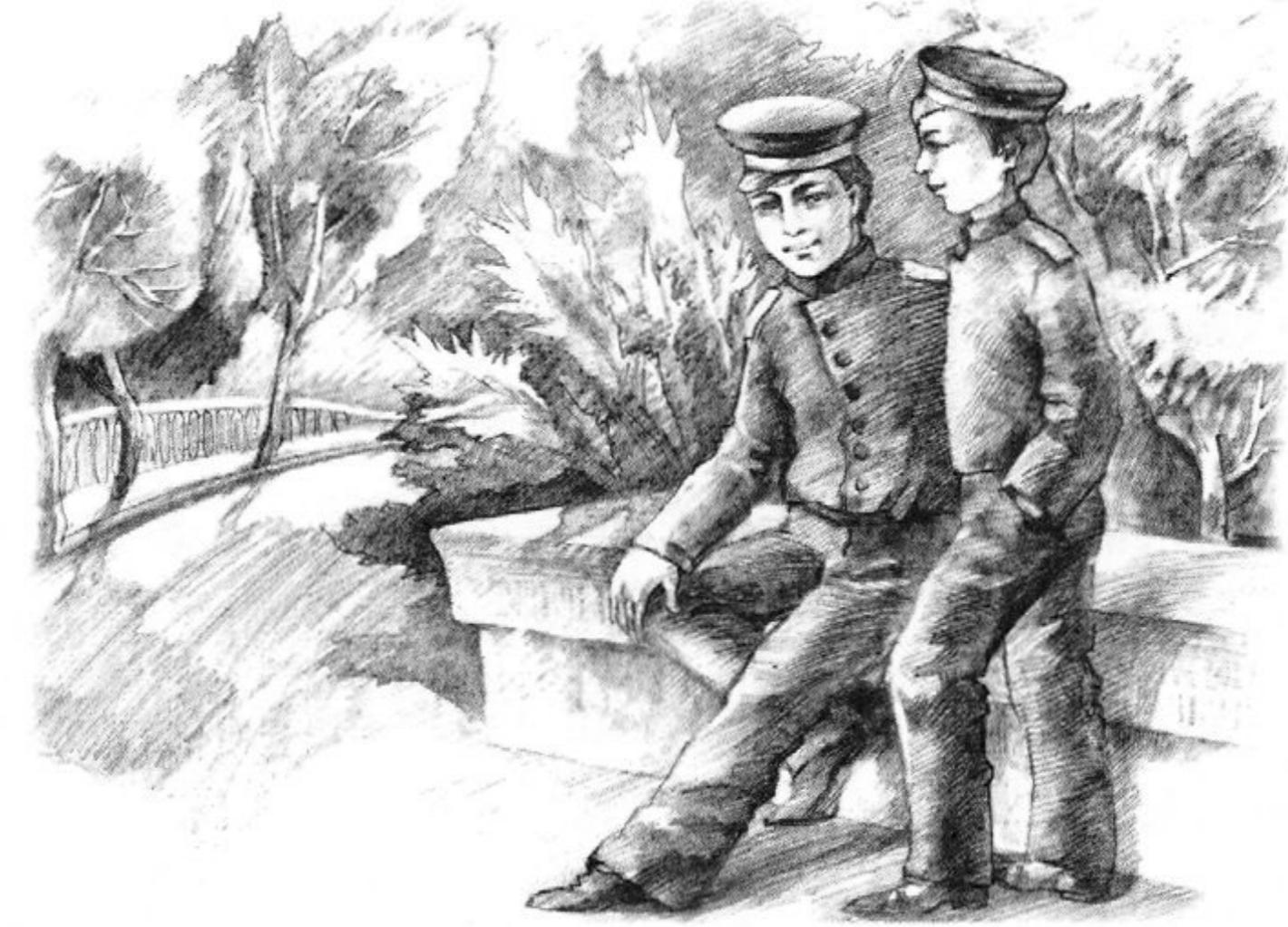
– А хочеш ти, братику Шкуркін, побачити Москву?
– провадив хлопець.

– Хочу, напевне... – розгублено протягнув малий.

– Ну, то стань обличчям до вікна, я таке тобі покажу!

Новачок слухняно зліз із підвіконня і став спиною до співрозмовника. Під висмішки приятелів «старий» уявив обіруч голову хлопчака, щосили притиснувши йому вуха, й різко підняв його.

– Бачиш Москву? Гарно видно? Дивися, поки я добрий! – хлопець зображення ширість і турботу. «Старі» гучно реготали, декотрі новачки теж намагалися несміливо посміхнутися. Бідолашний Івась так розгубився, що навіть не намагався звільнитися, так і висів, не дістаючи ногами до підлоги.

Саша Купрін теж спостерігав цю сцену й не міг узяти до тями: «Навіщо? Чому? Кому цікавий цей тупий дрімучий жарт?» Доброзичливість і товариськість, притаманні Купріну, не давали йому розлютитися, та настрій, такий піднесений зранку, почав уже псуватися.

Бешкетнику хутко набрид Івась, який мовчки теліпався в повітрі. Він поставив малого, дав потиличника й, човгаючи, поплентав до свого товариства.

Саша підійшов до хлопчака.

– Послухайте, Лапін, вони, либонь, просто хотіли пожартувати...

Саші хотілося й підтримати Івася, і якось стерти огиду і страх, що зростали в його душі.

– Либонь... тут так ведеться... – Івась розтирав червоні вуха.

– А нехай їм, ходімо краще надвір, глянемо, що там.

І хлопчаки непомітно й хутко намагалися залишити гомінку залу.

Двір гімназії звався по-військовому – плац. Великий квадратний майданчик із двох боків був оточений живою загородою жовтої акації, а ще з двох боків – земляними валами. За валами – занедбане плитке озеро. Гімназистам не дозволяли підходити до нього. І щоб пильнувати за цим, на валах стояв черговий вихователь – дядько. Хоча жбурляти в озеро камінці дозволялося, й декілька вихованців розважалися бульканням зеленого намулу. Інші грали в лапту або вилежувалися на травичці.

Хлопчаки не наважувалися приєднуватися ні до тих, ні до інших, було боязко й незрозуміло – з ким можна спілкуватися, а хто може утнути дурнуватий жарт. Удвох обійшли довкруж плацу, постояли біля паркану, спробували підійти до воріт. З вартової будки біля воріт вийшов солдат і звелів іти.

– Не можна стояти тут, панове гімназисти, не можна...

Пройшли довкруги сірої споруди гімназії, знову піднялися всередину чавунними східцями, пройшли

всіма темними вузькими коридорами. У цій невеселій прогулянці і збігла решта днини.

Увечері в єдальні хлопцям дали каламутний чай із липкою, кепсько пропеченою булкою і відправили спати. У напівтемній спільній спальні ще довго було чути гамір. Хлопчаки в самих сорочках гасали поміж ліжок, вовтузились, галасували, а вихователь нудним голосом намагався їх заспокоїти. Нарешті за годину все потроху затихло, та Сашко ніяк не міг заснути. Враження, картинки минулого дня миготіли, витісняючи одна одну. І раптом звідкись виплив спогад минулого літа, коли вся родина Купріних відпочивала в селі, в гостях у маминої подруги. Як він із двірськими приятелями ловив рибу, як купалися в річці, близкалися і грілися на гарячому піску. Як бавилися в запахущому сіні й ходили в гай по гриби. Як увечері смакували на веранді чай із м'якими булочками і смачним варенням. І мама! Яке в неї було спокійне й веселе обличчя, і вона так ласково дивилася на Сашка, підкладаючи йому пиріжка. І вони разом читали книги перед сном! Яке ж воно було все славне, веселе і вільне! І таке несхоже на сьогоднішню днину.

Сашкові було гірко й сумно. Він уже скучив, а до зустрічі з мамою ще цілісінький тиждень! І весь тиждень доведеться жити в цій набридливій тяганині! Тоді

йому зробилось геть тяжко, він укрився з головою і дозволив собі трохи поплакати та позітхати. А потім непомітно заснув.

Йому наснилося село, річка і друзі. І цей чудесний сон обірвали різкі хрипкі звуки, наче ґел'отав гусак, тільки набагато гучніше. Сашко хутко розплющив очі, нічого не тямлячи, зірвався з ліжка. Поруч стояв літній вояк і оглушливо сурмив у сурму. То був сигнал підйому – час уставати.

Ранок видався дощовий, у спальній кімнаті було дуже зимно. Пронизливо і різко горлала сурма. Усе було огидне. І треба було по пояс голим іти до умивальниці. Умивальницею служила довга залізна труба з двадцятьма стержнями, що піднімалися над таким же довгим коритом. Відразу для всіх бажаючих стержнів не вистачало, «старі» відштовхували новачків, близкалися і сварилися хрипкими невиспаними голосами. Сашко відійшов убік, зачекав і вмився одним із останніх.

Після ранкового чаю всіх поділили і розвели по класах. Сашко з нетерпінням чекав на своїх нових викладачів. Мама багато читала своїм дітям, от Сашко і навчився рано читати. У кни�ах стільки цікавого – і про різних людей, і про пригоди, і про мандрівки!

Першим до класу ввійшов вихователь, охайній і на вигляд доброзичливий товстун. Похитуючись, він

виголосив невеличку промову, пересипану кахиканням і кректанням.

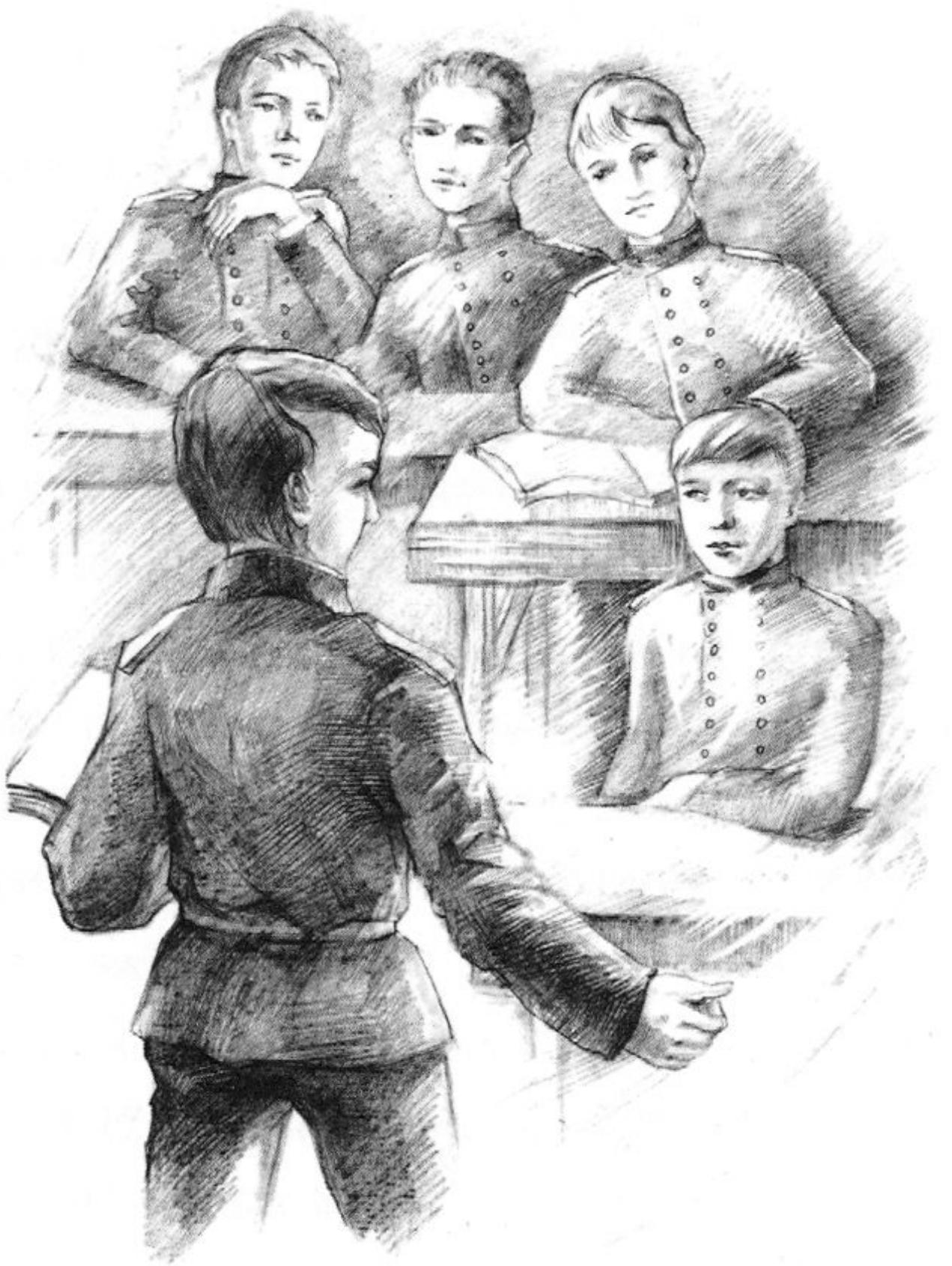
– Е-е-е... от, панове, я, сказати б, призначений вашим вихователем, так-с... нам ще довгенько жити вкупі, кахи-кахи... ми з викладачами зичимо вам лише добра, так-с... тому давайте... так би мовити... не будемо сваритися... отак-от...

Після цієї «змістової» промови він зробив перекличку, а потім до класу занесли й роздали зошити, пера та олівці для писання, лінійки й підручники, що ними встигло вже скористатися не одне покоління учнів. Усі книги були пошарпані, брудні й покреслені каракулями та малюнками.

Далі в класі з'явився викладач російської мови. Його поведінка відразу ж видалася Саші більше ніж дивною. Він із маху ляснув класним журналом по столу, гепнув на стільця, підпер підборіддя руками і вирячився на клас, лупаючи страшними очиськами.

– Ну, нетямущі учні, і що ви знаєте? А нічого ви не знаєте й знати нічого не можете! Вам тільки аби голубів ганяти! Навчання для вас марне, отак!

І в такому ж дусі він висловлювався ще декілька хвилин, потім його мова робилась тихішою і безладнішою, лікті розповзлися, голова впала на стіл, і нарешті він гучно захріп. Учитель був п'яний.

«Старі», які сиділи до цього часу тихо, схопилися зі своїх місць, поставили біля дверей класу чергового і взялися до звичних справ: жбурлялися ганчірками для дошки, стріляли пожованим папером, гралися в давилку – хто кого перший зіпхне з-за парті. Сашко тим часом почав проглядати підручники і небавом виявив, що всі вони йому вже знайомі. Такі самі були в його старших сестер, він частенько заглядав у них, ставив

запитання, і дівчата детально й із задоволенням усе пояснювали.

Солодкий сон педагога урвався криком чергового.

– Інспектор іде!

«Старі» трясонули вчителя за плечі, той отямився і звів на клас тяжкий каламутний погляд.

– Так. Розгорніть підручники на п'ятнадцятій сторінці. Що там? Ось ви, як вас там... – тицьнув він пальцем на Сашка.

– Купрін Алєксандр.

– Що на сторінці, питаю! – підвищив голос учитель.

– Байка...

– Читайте байку... – і вчитель знову підпер голову руками, щоб не падала, й заплющив очі.

Таким він був майже на кожному уроці. А як був тверезим, то було ще гірше. Лютий і понурий, він за найменший порух виганяв із класу, лішив двійки та одиниці, і на брезклому обличчі його проступала ненависть до учнів, до своєї справи й до самого себе.

На щастя, наступного року Сашиного перебування в гімназії той викладач пішов. Його замінив Міхаїл Іванович Цуханов, дуже добрий і цікавий чоловік, талановитий вихователь і великий знавець російської мови

та літератури. Як гарно і виразно читав він учням твори Пушкіна, Лермонтова, Гоголя й Тургенєва! Найбільші ледарі та лобуряки слухали його, затамувавши подих. А уважний і вразливий Саша Купрін просто всотував музику російської мови, красу і точність висловів, шляхетність душі й думок чудових письменників. Михаїл Іванович виправляв помилки в учнівських творах надзвичайно доброзичливо, терпляче допомагав учням оволодіти всіма багатствами рідної мови і вміло надихав їх на власну творчість! У четвертому класі Саша вже писав свої перші поезії. І, звичайно, саме цей чудовий педагог пробудив письменницький талант Алєксандра Купріна.

Та, на жаль, Михаїл Іванович був винятком. Більшість викладачів погано зналися на своєму предметі, не любили навчати, не поважали учнів. Чимало вчителів були диваками, наприклад, учитель математики був неохайній, непричесаний і постійно голодний. Якось задля сміху гімназисти підклали йому в стіл кусень запіканки. Викладач побачив його і спокійнісінько з'їв, не чекаючи кінця уроку. Жарту не вийшло, і учні з жалощів почали інколи підкладати йому шматочки, що їх ніхто не хотів їсти.

Мало хто з педагогів справді вмів виховувати дітей, одні були невиправдано суворі й причіпливі, інші до-

зволяли вихованцям мало не їздити на собі верхи.

На уроках доброго вчителя історії кожен робив, що хотів: читали романи, грали в карти, курили у кватирку, ходили класом. А він тільки прохав:

– Тихіше, панове, будь ласка, тихіше, – і щедро ставив усім гарні оцінки.

Усі вчителі німецької мови викладали сухо, нудно, зарання вважали всіх учнів нездарами і ставили занижені оцінки навіть за гарні відповіді, немов боялися похвалити.

Учитель географії, лютий полковник, з будь-якого приводу міг нам'яти вуха, протягти лінійкою по спині, дати ляпаса.

У таких обставинах у багатьох зникало бажання навчатися.

Учні не цікавилися знаннями, вчителі не цікавилися учнями. Замкнені на тиждень у чотирьох стінах хлопчаки були полишені на власний розсуд. Без контролю й розумного вихователя їхнє життя потроху складалося за законами зграї, сили та кулака.

Кожен старший вихованець мав право вільно забирати в молодших учнів гостинці, подарунки й особисті речі. Казенні речі за неписаним законом чіпати не дозволялося.

Старший мав право «розважатися» – погукати малюка й «показати Москву», зробити «мопса» – стиснути руками обличчя до безформних складок. «Пограти на скрипці» – означало стискати долоню хлопчака доти, доки він не почне верещати від болю, «маслянки» й «горіхи» означали щиглі й потиличники. Усі ці «розваги» старшого молодший мусив зносити терпляче й навіть увічливо. Того, хто розплакався, могли задржити «плаксієм» і «хирляком», а зневага до болю й терплячістьуважалася геройством.

А одним із найжахливіших «злочинів» вважалася скарга вихователеві. Клички «ябеда» та «фіскал» прилипала до наївного шукача справедливості майже завжди, а цькувати ябедника з особливою жорстокістю вважалося неабиякою доблестю. Безцеремонність, брутальністьуважалися виявом «молодецтва», а будь-який вияв порядності, доброти, жалості до слабкого – «бабством». Тож рано чи пізно будь-який вихованець потроху починав соромитися й ховати такі риси своєї натури, як чуйність та співчуття.

Позбутися принижень і утисків можна було лише одним способом – битися. У кожному відділенні був свій перший сила́нь, другий, третій тощо. І щоб тебе поважали, довелося потроху відвояовувати ці місця,

підніматися «східцями номерів». Лише роз'юшивши достатню кількість носів своїх однокласників, вихованець міг сподіватися вийти з такого-от «рабства» і підпорядкування.

Перші місяці Саші було дуже тяжко не те, що пристосуватися, а бодай просто второпати гімназійні звичаї. І, звичайно ж, він цілий тиждень нетерпляче очікував, коли ж настане субота, і по нього приїде хтось із дому, й ці два дні минуть у родинному колі.

Після суботніх уроків учні роз'їжджалися. І кожного разу щодалі від'їдждав Саша від похмурих воріт із будкою, то кращим здавалося йому життя.

У рік, коли Сашко вступав до військової гімназії, її перетворили на кадетський корпус. І тепер учні прозивалися «кадети», носили мундири і шинелі. А у вихідні їх відпускали в парадних мундирах із золотими галунами.

Саші здавалося, що всі зустрічні звертають на нього захоплені погляди. І всі з повагою думають: «Ох, який молодий, а вже військовий! І в такому гарному мундирі!»

А з яким старанням і навіть утіхою Саша віддавав честь зустрічним військовикам! За десять кроків прикладав руку до голови, чеканив кроки і дивився широко відкритими очима, виконуючи цю «особливу»

військову повинність. І страшенно пишався відповідю офіцерів, адже вони немовби підтверджували, що він свій і майже їм рівня.

Якось на прогулянці з мамою Саша угадів генерала, який проїджав у бричці. Юний герой завмер на узбіччі, мов на параді, й не поворухнувся, поки бричка не проїхала собі. Генерал, звісно ж, помітив таке захваття й теж віддав честь, доброзичливо усміхаючись у вуса.

Любовь Алєксєєвна дивилася на ту сцену захопленими очима. Її хлопчика, її малюка вітає генерал! Свій захват і радість за сина їй кортіло розділити з іншими. Саша з мамою їздив у пансіон до старших сестер, Зіни та Соні, в гості до маминих знайомців, і скрізь він був у центрі уваги. Його називали «воїном», «героєм» і навіть «майбутнім Кутузовим».

Та вже надвечір у неділю настрій у хлопчика завжди псувався. Попереду ніч у холодній казармі, а потім цілий тиждень нудних і безладних уроків, злих і дурнуватих жартів однокласників.

Мама загортала в серветку гостинці й радила Саші неодмінно «трохи поділитися з товаришами». А хлопець вже знат, що йому самому мало перепаде з тих гостинців. У перші ж хвилини у спальні їх випросять,

нахабно вихоплять і розтягнуть по кавалку. Першого разу, коли його вузлик розлетівся від стусана по всій спальні й «старі» влаштували гармидер і купу-малу, Саша мало не розплакався. А потім вирішив не втрутатися – не битися ж за яблука та булочки. І жадньюго вважатимуть, та й не варте воно того!

Саша був міцним і кремезним хлопчиком, але при цьому геть миролюбним. Він з утіхою гасав, грався у рухливі хлопчачі ігри, наприклад, у «лицарський бій», коли, сидячи верхи на плечах у товариша, треба було

повалити додолу такого ж кінного суперника. Зі своїм приятелем Івасем Лапіним вони були відмінною бойовою парою, причому Саша був і витривалим «конем», і чіпким «лицарем».

Та будь-який вияв люті та жорстокості викликав у Саші відразу, що сягала майже нудоти. І він намагався відійти, ухилитися й навіть поступитися й заховатися, аби лиш не мати діла з безглуздим побиттям.

Та якось стався випадок, що змінив багато чого.

У грудні у Сашкової сестри Зіни святкували день народження. Саша дуже хотів зробити своїй улюблений сестрі щось надзвичайно приємне, аби показати, як він її любить і за нею скучив. Та що можна подарувати, як немає грошей? Лише зробити його власноруч! І Саша почав малювати саморобну листівку. Він вирішив, що квіти та кошенята мають сподобатися юній панночці, тому й пересів подалі, в куток класу, де ось уже третій день малював. Там було зручніше і непомітно для вчителів та однокласників, можна було ховати своє творіння в підручник.

І от увечері, вже перед сном, Саша повернувся до спальні з умивальної кімнати. Біля його тумбочки стояв довготелесий «старий»-другорічник на прізвисько Крис – так його прозвали за постійно невмите вузьке

обличчя і рідкі сторчкуваті зуби. Крисові, який постійно нудився, захотілося погамати чогось смачненького, і він вирушив понишпорити в тумбочках новачків у пошуках особливо ретельно прихованіх гостинців. Нишпорячи у речах Купріна, він зачепив підручник, і з нього випала Сашина листівка. І тепер Крис тримав її за ріжок і зачудовано розглядав рожеву кицю й голубі квіточки. Його обличчя потроху розплি�валося в огидній посмішці й смакуванні – ото зараз можна буде позловтішатися!

Саша оставпів. Він зрозумів, що зараз станеться, – всі будуть хапати листівку, іржати й реготати, видирати один в одного – за хвилю картинка для Зіночки буде замурзана, пожмакана і роздерта на клапті! Цієї миті він відчув, що грубість і жорстокість кадетської казарми зазіхає на його дорогий домашній світ! Усміхнена ласкова мама, життєрадісні сестри, вечірні читання книг, чай із булочками – все це було далеко й лежало на дні Сашиного серця. А тепер брудні пальці Криса з обгрізеними нігтями немовби торкалися й до мами, і до Зіночки, і тяглися до їхньої любові до Саші!

Він назавжди запам'ятав, що трапилося далі. Неначе якась шалена сила піднялася в ньому невідомо з яких глибин! Усе довкруги зробилось яснішим

і чіткішим, наче в напівтемній спальні ввімкнули проектор. Страх і відчай зникли, залишилася сама холода ненависть – дзвінка, гостра й колюча, немов удар ножем! І тіло повністю підкорилося цьому відчуттю – вступивши у Криса, Саша непоквапом рушив до нього.

Напевне, вираз його обличчя був таким, що Крис збентежився. Мало того, перелякався. Та в нього вистачило глузду вдати, що нічого й не сталося, і листівка його не цікавить. Він криво посміхнувся, поклав листочок у книжку й, навмисне, нахабно насвистуючи, пішов собі зі спальні. Саша опустився на ліжко – хвиля шалу відійшла, кров застугоніла у скронях, руки затремтіли. Що то було? Він що, збирався битися з Крисом? Та той його змолотив би до крові – злякався Саша дарма.

Краєм ока він глянув довкруги – багато хто з хлопців спостерігав цю сцену, і тепер вони з шанобливим подивом витріщалися на Сашу. Він хутко розстелив ліжко й мовчки уклався, приховуючи хвилювання. І ніхто не чіплявся до нього з розпитуваннями.

Набагато пізніше Алєксандр Купрін розповідав про цей випадок так: «То в мені прокинулася моя татарська кров!» Сашина мама, Любов Алєксєєвна Купріна, уроджена князівна Куланчакова, походила із зубожілого та давнього роду татарських ханів.

А тоді Саша збагнув, що силі кулака можна противставити силу характеру. Що безстрашність і непохитна впертість може захистити від усього поганого, що трапляється в житті.

І поступово він припинив звертати увагу на дикість звичаїв і думку хлопчачого товариства. Непомітно для себе Сашко почав краще навчатися – то було цікавіше, ніж намагатися стати таким, як усі. Заради самого себе він серйозно взявся із задоволенням займатися фізичними вправами на уроках фізкультури. І битися йому, звичайно ж, доводилося, та ще й не раз, лише робив він це спокійніше і холоднокровніше за своїх задерикуватих однокласників, як справжній боєць.

І, попри гіркоту образ і несправедливостей, він завжди беріг і захищав свою любов до всього доброго, вільного й шляхетного.

ЧАРІВНИХ ГІР УЛЮБЛЕНЕ ДИТЯ

Темно-синє, майже фіолетове небо. Кудлате і сліпуче сонце, палюче холодне повітря. І до самого овиду – гори, гори й гори. Тяжкі камінні велети зі шпичастими вершинами, зазублені хребти поміж ними – все вкрито сяючим снігом. У діл спускаються синюваті провалля ущелин, де на дні лежать важкі стрічки льодовиків.

Двоє людей стоять на висоті, куди птах не долетить, де майже неможливо дихати. Тільки сучасні літаки можуть піднятися на таку висоту.

Позаду вузький слід на снігу і багато днів підйому. Угору, поміж бездонними тріщинами льодовика та гострих скель, поміж схилами щільного пухкого снігу. Холодні ночівлі в наметі, вітер, що валить із ніг, важкий тягар за спиною. І допомога друзів. І надійна рука напарника. І непохитна воля до перемоги.

І от попереду невеликий підйом вузького снігового гребеня, а за ним – порожнеча! Значить, це – вершина!

Двоє людей перезирнулися, стали поруч і разом зробили останні кроки. Вони зверху. Вони зараз вище від усіх людей, які стоять на землі. Вони в Піднебесі.

29 травня 1953 року об 11 годині 30 хвилин за світовим часом новозеландець Едмунд Гіларі й шерп Норгей Тенцинг зійшли на вершину гори Еверест – уперше люди ступили на найвищу точку Землі.

На південному сході Євразійського материка, поміж Індією та Китаєм є маленька країна Непал. У її північній частині пролягає найбільша гірська система світу – Гімалаї, що з непальської перекладається як «оселя снігів».

Природа цієї країни дивовижно розмаїта – на півдні її, на нижніх східцях, гаряче й вогко. Тут буйно цвітуть тропічні ліси, мешкають мавпи, тигри та слони, а в болотистих річках живуть крокодили.

Якщо піднятися вище, на північ, то мандрівник побачить ліси середньої смуги – дуби, клени, берези. Сред них пишно цвітуть яскравими червоними ґронами рододендрони – цей деревовидний чагарник полюбляє чисте повітря й талу воду гірських рік.

Ще вище починаються хвойні ліси – ялини, модрини, сосни та гімалайські кедри. Тут живуть гімалайський ведмідь, тибетський вовк, маленький олень-кабарга, чорно-білий маленький ведмедик – панда.

Вище лісів розкинулися альпійські луки, що поросли соковитою високою травою і яскравими квітами. Та ще вище квіти вже не ростуть, трава стає дрібною й низенькою, а відтак і геть щезає. Починається мертвє царство каміння, снігу і криги.

Та і в цьому краю живуть люди – дивовижне плем'я

шерпів. Дужі й витривалі, вони не помічають труднощів і люблять працювати. Природа їхнього краю сурова, тож вони вміють любити все живе, завжди веселі, привітні та добрі. Вони вміють виживати, покладаючись лише на власні сили, а тому незалежні й сповнені гідності. Природа довкруги них велична і прекрасна, і вони шляхетні й дуже чесні.

ПРОРОЦТВО

У просторій кімнаті з кам'яними стінами було напівтемно, тьмяне зимове світло насліду просягало через два вузькі вікна. Вогонь майже доторав, і лише сизий димок піднімався до стелі й витікав крізь отвір під дахом. На товстому м'якому повстяному килимі в

купі подушок та ковдр, як ті гороб'ята в гнізді, влаштувалися дітлахи. Роззявивши роти й затамувавши подих, малюки слухали розповідь старшої сестри.

– ...І тоді король Кунга погукав до себе прадіда з братами і сказав: «Ви билися за мене хоробро й мужньо, мов гірські леви. І за це я дарую вам у володіння землі в місцевості Ганг Ла». Брати зраділи й вирішили, що відтоді вони будуть прозиватися Ганг Ла, то буде їхнє родове наймення».

– Чудово! – почав стрибати на подушках чорноокий хлопчак, – наші предки були такі хоробрі! Я теж таким буду, як виросту!

– Ламу Кипо, а розкажи про йеті, – попросила менша сестричка.

– Еге ж, розкажи про снігову людину, – підхопили інші.

– Зараз, почекайте трохи, треба вогонь розпалити, бо померзнете.

Старша сестра Ламу Кипа звелася з килима й легко збігла вузькими дерев'яними східцями на перший поверх дому. Там вона спочатку заглянула до стійла, де на трав'яній підстилці лежали її улюблені кучеряві вівці. У них незабаром будуть маленькі ягњата, їм треба добре харчуватися. І Ламу Кипа поклала до овечої

годівниці свіжого сіна і лише потім пішла до комори, щоб набрати в плетеного кошика декілька пластин сушених кізяків. «Зараз буде знову тепло, запахне сіном і літом», – подумала вона й виглянула у двір, чи все гаразд ув оборі для яків. У яків усе було як слід – схожі на корів, великі кудлаті тварини лежали, підібгавши ноги в захищеному од вітру закутку, й лінъкувато ремигали свою жуйку.

Ламу Кипа підійшла до даху сусіднього дому. У гірських селах будинки стояли так, що східці спускалися по схилу, тож часто дахи нижніх будинків перебували на рівні двору горішніх сусідів. Дім, де мешкала родина, був одним із горішніх, тож дівчинці видно було все село.

Село здавалося порожнім, либонь, усі мешканці сиділи вдома і ховалися від поривів вітру, що здіймав куряву із колючим снігом. І лише на другому кінці села, на шляху виднілися фігурки двох людей.

– Батьки повертаються! – з радісним лементом дівчинка злетіла на горішній поверх дому. Дітлахи, не взуваючись і не вдягаючись, стрімголов скотилися вниз, зустрічати батьків. «Нічого, не змерзнуть. Вони в нас загартовані», – вирішила сестра і, як старша, взялася до господарства. Коли батьки дісталися дому й піднялися

на горішній житловий поверх, у грубці вже яскраво горів вогонь. На краю багаття розігрівався казанок із запахущою кукурудзяною кашею і кипів чайник із водою. Батько з хлопчиками відразу ж пішов до яків, щоб надоїти свіжого молока, а мати взялася розгортати коштовний згорток – у шкури і вовняні тканини було загорнуто спокійне міцненьке немовля – наймолодший член великої родини.

– Мамо, і що вам сказав лама? – старша дівчинка місця собі не знаходила від цікавості.

Буддійський священик – лама – прийшов учора до села, й батьки вирушили до нього, щоб показати свого восьмимісячного малюка.

– Зачекай, дорогенька, я розкажу згодом, щоб чули всі твої брати і сестри, – відказала мати.

Коли вся родина повечеряла й зібралася біля багаття, мама почала свою розповідь.

– То був дуже-дуже поважний лама, він прийшов до нас через гірський перевал з Тибету, з Ронгбукського монастиря. Він уважно оглянув нашого малюка. Потім читав свої священні книги, молився, запалював пахощі, знову читав. І знаєте, що він потім нам сказав? Виявляється, у вашого братика втілилася душа однієї дуже хорошої людини. Вона жила у великому місті,

жила по совісті й була щаслива. А тому дитину слід назвати іменем, яке б свідчило саме про це. І лама придумав наймення – Норгей Тенцинг. Норгей – означає «багатий і щасливий», а Тенцинг означає – «той, хто вірить усією душою». І ще він сказав, як ми будемо берегти нашого малюка, то він виросте великою людиною і принесе багато втіх і нам, і багатьом іншим людям.

Вислухавши цю розповідь, діти з особливим інтересом поглянули на маленького братика. А він спокійнісінько спав, посопуючи, на руках у матері.

МИНУЛО ДЕСЯТЬ РОКІВ

Маленьке село Тхамі лежало в чаші просторої гірської долини. Невеликі двоповерхові будиночки були споруджені з плескатих кам'яних плиток. Такими ж плитками вкриті й дахи. Будинки стоять рядами, щільно притискаючись один до одного, щоб не було холодно взимку, коли віють сухі крижані вітри з пиловою.

У Гімалаї прийшла весна, і все довкруги ніжилося під промінням гарячого й лагідного сонця.

Гори, що обступили долину, сліпуче яріють сніговими схилами. Небо – голубе-голубе! З-під бурих льодовиків із шумом вириваються звільнені струмки, зливаються у піняві потоки і мчать по камінню вниз

ущелиною. А там, унизу, вже зеленіють пишні ліси, і вітер аж до льодовиків доносить пахощі альпійських квітів, свіжої хвої й квітучих рододендронів.

У селі навесні теж прокидається життя. Жінки виносять просушувати на плескаті дахи одяг і устілки зі шкур і вовни яків, чоловіки готовуть городи для швидких посівів. На оборах мукає і бекає худоба, що застоялася за зиму.

У родині Ганг Ла кипить робота – потрібно розробити новий город. У горах дуже мало родючої землі й геть немає рівних місцин. Тож і десятирічний Норгей Тенцинг, і його батько, і брати виrushaють збирати плескате каміння. У кожного за плечима плетений кошик на широкому ремені. Ремінь закріплюється на лобі – так дуже зручно: й руки вільні, й легше нести великий вантаж. Не раз і не два доведеться принести повний кошик каміння, щоб скласти вздовж схилу довгу кам'яну стіну. А потім з тими ж кошиками спуститися ущелиною до кордону лісів і принести звідти землі. Треба дуже багато землі, щоб наповнити простір поміж гірським схилом і кам'яною стіною. Робота просувається успішно – декілька днів ходять хлопчики вниз і вгору стежиною вздовж ущелини. За розмовами і жартами повний землі кошик видається геть неважким. І Норгею Тенцингу здається: що більше він

працює, то більше прибуває в нього снаги. От і готовий терасний город, тож незабаром на ньому ростимуть і ячмінь, і кукурудза, і навіть картопля.

Тим часом на південних схилах, найближчих до села, пробивалася перша травиця. Пора виганяти яків, кіз та овець на пасовисько. Так, пророцтво лами спрвджується – відразу ж після народження Тенцинга стадо його родини почало збільшуватися щороку. Тільки яків – триста голів! Таке стадо хутко з'їсть траву на найближчих луках, і його доведеться переганяти усе далі на нові й нові пасовиська. Зате в домі буде скільки завгодно густого й солодкого молока і запахущого сиру.

Норгей Тенцинг з радістю погодився взяти на себе цю пастушу роботу. Йому було не до вподоби гасати селом із хлопчаками і грati в різні ігри. Він полюбляв бути наодинці, спостерігати, як росте трава, слухати, як співають пташки і жебонить по камінню річка.

Минуло ще два місяці. Літо щойно почалося. Ще яскравіше сонце, ще бурхливіші струмки, повні льодовикової води, що тануть на сонці. Під кам'янистим осипом на галяві, що поросла соковитою яскравою травою, пасуться кудлаті чорні яки. А по-

руч на повстяній устілці лежить хлопчик. Перед його очима такий звичний і прегарний пейзаж – сірі, руді і чорні скелі, посновані темними шпаринами. Ось між ними лежить язик льодовика – величезна маса криги сповзає з гір. Льодовик тягне в себе валуни, дрібне каміння, щебінь. Подекуди все це укрите піском і снігом, а десять назовні проглядає чиста крига і блищить на сонці. Сотні метрів синьої сторчкуватої криги пронизують шпари, так що в них не видно дна. Вище, на тлі яскраво-синього неба, височать снігові шпилі, яріють сліпучим білим, голубим і бірюзовим полум'ям. І над ними окремо здіймається сяйлива громада казкової гори, найбільшої в цьому гірському царстві – то Джомолунгма, «Мати всіх богів». Хлопчик може годинами милуватися нею. Її голубими схилами біжать тіні хмар, крижані грані спалахують на сонці іскрами. Вечірнє сонце забарвлює її у всі відтінки золотого, рожевого і багряного. А вона стоїть непохитно і спокійно, немов тримає на собі безкрає небо. Над її вершиною стелиться напівпрозорий дим, наче розвівається витончений білий шарф. То вітер звіває снігову куряву з вершини. Білий димок укриває гору в напрямку з півдня на північ, і такі ж димуваті стяги, проте менші, височіють іншими вершинами. Так завжди буває в пору літніх мусонів – вітрів, що летять з Індійського океану.

Це «мокрі» вітри, і вони ронять свою щедру вологу зливами над джунглями південного Непалу. «Як там люди живуть у тій задушливій лазні? – хлопчик згадує свою торішню поїздку до Дарджилінга, міста, що лежить далеко внизу. – Там постійний дощ, гаряче, задуха, одяг не висихає, брудно, мухи липнуть... Добре, що сюди до нас нагору вітер долітає майже без дощів. Чисто і сонячно, і нехай сухо – нам і нашій худобі доста води із потічків». І справді, з-під кожного талого льодовика дзвенить потічок. І навіть найменші тихо рокотять, котячи каміння. А внизу на більших річках уже чутно суцільний гуркіт бурхливої води і камінців, тож біля потоку неможливо балакати. Та вище на гаявинках тихо, і пісні потічків переплітаються із дзеленчанням дзвіночків на шиях яків.

А чия ж це ще пісенька лунає за схилом? З-за кам'яного гребеня з'явилось круглењке обличчя дівчинки, яка піднімалась стежкою.

– Ой, Ламу Кипо, ти виходиш із-за каменів, мов той місяць із-за гірського хребта! – зрадів хлопчик.

– Намасте, здрastуй, Норгею Тенцингу, – привітала його старша сестричка. Притулившиесь до каменя, вона зняла з чола полотняний пас, прив'язаний до кошика за плечима, і опустила ношу на землю.

– Ми за тобою скучили, братику, як ти тут? Не зголоднів? Ось я принесла тобі їсти – сиру, ягід, коржів, ячмінної дзампи.

– Як багато всього! – зрадів Тенцинг. – Ламу Кипо, оскільки в мене тепер є їжа, то я залишуся з яками ще на одну ніч. Глянь, яка гарна трава на цій гаявинці! Он на тому березі річки та південному схилі трава вже почала всихати, а тут зелена та соковита. А завтра ми піднімемося на зелений схил он тієї гори, – Тенцинг показав верхів'я річечки. – Нічого стаду ходити додому і назад, вгору й вниз.

– Що ж, вирішуй сам, Норгею, – відказала дівчинка. – Тобі видніше, ти в нас найкращий пастух. А я теж ділом займуся, то й тобі нудно не буде. – Ламу Кипа тимчасом дісталася з кошика великі гребінці для чесання вовни яків. Повесні яки линяють, та сплутана кудлата вовна не може сама впасти додолу. Якраз і пора людям вичесати стару вовну з густих пасм, щоб потім зробити з неї чимало корисних речей – і повстяні устілки, і тепле взуття, і вовняні нитки, і тканини.

Лама Кипа підсіла до молоденької кудлатої телички і взялася її вичісувати. Теличка з утіхою підставляла їй шию і густо зарослі боки – від зайвої вовни якам надто гаряче на літньому сонці.

– Які новини в селі, Ламу Кипо? – запитав Тенцинг.

– Удома всі живі й здорові, вруна в городі ростуть добре. Проте найголовніша новина – наші повернулися з того боку, з-за перевалу.

– Справді? Усі повернулися, і дядько Пемба, і дядько Пазанг? – занепокоєно спитав хлопчик. – У них усе гаразд?

– Усі, усі повернулися, і в них усе добре, щоправда, на перевалі була хурделиця, та несильна й недовга.

Діти балакали про своїх знайомих і сусідів. Ось уже декілька років чимало дужих чоловіків-шерпів працювали носіями й помічниками альпіністів-європейців. Давнім торговим шляхом через перевал Нангпа Ла шерпи потрапляли до Тибету в селище Ронгбук. Там спортсмени Європейського альпійського товариства готувалися до сходження на найвищу вершину світу, вони називали її по-європейському – Еверест. Підготовка ця – надзвичайно нелегка справа: треба обладнати й підтримувати в порядку базовий табір. Потім визначити безпечні маршрути сходження, відтак підготувати декілька зручних проміжних таборів для ночівлі й відпочинку альпіністів. Для цього необхідно перенести величезну кількість великих вантажів – одяг, продукти та спеціальне спорядження. І все це до-

водиться робити на великій висоті, де складно дихати людині, яка не звикла до умов перебування у горах. І кам'янистими осипами, льодовиками та скелями, де ще не ступала нога людини. І найкраще з цією роботою завжди справлялися люди племені шерпів – гірських левів! Без їхньої самовідданої щоденної праці навряд чи спортсмени змогли б виявити свою майстерність.

– От і добре, що все гаразд, а не як торік... – тепер діти надовго замовкли.

Минулого року під схилами Евересту загинуло сім душ з рідного племені. Величезний шмат щільного снігового щита відколовся і страшенною лавиною покотився в долину, змітаючи все на своєму шляху.

– Як же вони могли, що ж вони... – у голос провадив свої гіркі роздуми Тенцинг. – Ось я, малий, але й то знаю... Я сиджу тут і наглядаю, як після заходу сонця льодовик охолоджується, гучно репає, і від нього відпадають крижані брили. А опівдні в горах на сонці сніг тане, і йдуть снігові лавини. І всі, хто живе в горах, це знають. Як же так...

– Гаразд, не засмучуйся, – спробувала втішити його Ламу Кипа. – Білі чужинці, либонь, цього не знали, то й пішли, куди не слід було. Не могли ж наші їх покинути. І потім, ти ж пам'ятаєш, що кажуть лами, – наші друзі обов'язково повернуться до нас у новому народженні!

– А що вони ще розповідали, поталанило білим піднятися на Велику Гору? – Тенцинг з утіхою повернувся до теми подвигів.

– Ні, й у цьому році не пощастило, складно дуже. Коли наші йшли від них, то, здається, остання група англійців збиралася спробувати ще раз. Та вони будуть дивитися, чи не зіпсується погода, адже дощова пора

вже починається. На горі замість дощів може бути снігова буря.

І діти разом звели очі на величну сяйливу гору, ніби намагаючись розгледіти на її схилах крихітні постаті людей.

– Ламу Кипо, а ти як гадаєш, на вершині справді живе Золота Пташка і Бірюзовий Лев із золотою гриовою? – мрійливо поспітився Тенцинг.

– Мама вірить у це, – усміхнулася дівчинка, – либонь, воно так і є, адже ця гора – найдивовижніша на світі. Дядько Пемза казав, що європейці якось виміряли її висоту і виявилося, що вона найвища у всьому білому світі. Значить, на ній повинне бути щось чудесне.

– Знаєш що, – від збудження Тенцинг навіть вискочив на камінь і підстрибнув, – я обов'язково залізу на неї й усе перевірю сам, погляну власними очима! Я вже міряв спеціальні гірські черевики, мені дядько Лобсанг давав, вони в нього з минулого року лишилися, от!

– Вірю, вірю, ти в нас герой, – Ламу Кипа склала до кошика вичесану вовну і перейшла до кудлатого яка.

– А ще, – провадила Ламу Кипа свій звіт про новини, – дядько Г'ялсен з тіткою Анг Норбу пішли з караваном до Тибету, ми їх попросили купити солі для нашої родини. Дава Ламу вирушила до монастиря Т'янгбоче,

а Нванг Ла, Німа Дордже й Рінга Пхутар посадили кукурудзу та ячмінь і пішли в долину. Може, в Намче-Базарі знайдуть роботу, а як ні, то підуть до Луки чи навіть до Катманду.

Назви тих сіл звучали для Норгея Тенцинга звіршливовою музикою.

– Ламу Кипо, я так хочу мандрувати! Я обов'язково побачу всі ті міста! Та й інші теж! І весь світ! – він розкинув руки, наче зібрався злетіти просто зараз.

– Норгею Тенцингу, ти і Золоту Пташку хочеш побачити, і Бірюзового Лева погладити, і весь світ облетіти? Коли ж ти все це встигнеш? – дівчинка сховала обличчя у якову вовну, щоб приховати свою посмішку. – Гарразд, ти спочатку від йеті втечи, не попадися в лапи до снігової людини!

– Ламу Кипо, а я декілька разів бачив на снігу дивний послід, – поважно сказав хлопчик. – Він не з травою, мов у яків, а з дрібними кісточками та іншим рештками їжі. Гадаю, це послід йеті.

– Обережніше, Норгею, ти ж знаєш, він може бути небезпечний! – попередила сестра.

– А я буду, як тато, спокійно стояти і чекати, поки він піде, – запевнив юний сміливець.

Справді, декілька років тому батько сам зіткнувся

з йеті, цією загадковою для європейців «сніговою людиною». Схожа на велику мавпу істота з сірою шерстю й загостrenoю догори головою декілька секунд дивилася в очі людині, а потім побігла схилом. Шерпи вважають, що зустріч із йеті віщує велике лихо, та нічого страшного з батьком Тенцинга не сталося.

– А я гадаю, в тебе не вийде, як у тата, стояти і чекати, – раптом заявила дівчинка.

– Чому? – здивувався Тенцинг.

– А тому, – суворим голосом почала сестра, – що ти не зможеш мовчати, відразу почнеш розповідати йеті про свої мрії та плани з усіма подробицями. Ти його так забалакаєш, що він просто помре на місці, й піти йому вже не пощастиТЬ!

Декілька секунд Тенцинг обурено дивився на сестру, і лише потім до нього дійшло, що вона жартує. Діти дружно зареготали, так що яки стрепенулися, найменше теля помчало вгору на схил, а мама-ячиха глянула на веселу парочку здивовано і докірливо.

Наблизався вечір. Попливли з ущелин сині тіні, найближчі бескиди нависли понурими громадами, на пасовищі почало смеркати. Снігові вершини зазолотіли, потім зробилися рожевими, й це світло вже не грато на сяйливих гранях, а наче розливалося

з глибини криги – гори сяяли на заході сонця. Вони ще довго будуть палахотіти червоним і багряним світлом на тлі темно-синього неба.

Лама Кипа наповнила до країв свого кошика вичесаною вовною, приладнала начільний пас і побігла додому. Норгей Тенцинг повечеряв коржем із сиром, запив водою з потічка і почав улаштовувати свою пастушу ночівлю. Добре загорнувшись в широке грубе повстяне укривало, м'яко й тепло можна лежати і слухати, як байдуже і спокійно сопутъ яки, як жебонить потічок, як у темряві посвистують маленькі гірські фазани. І спостерігати, як гаснуть палахкі вершини й у небі висипають міріади зір. У чистому повітрі високогір'я зорі здаються більшими і яскравішими, ніж на рівнинах. І хлопчик засинає, дивлячись на ці сяйливі щедрі розсипи. І ввижається йому, як поступово на тлі оксамитової чорноти неба проступає обличчя прегарної жінки з голубуватою шкірою. Очі її світяться любов'ю і добротою, вона мовчить і усміхається. Повільним рухом вона простягає руки над горами, немов бере під свій захист і ці гори, і весь світ. Потім так само ніжно простягає руки до хлопчика і спокійно складає долоні, наче каже: «Прийди... я чекаю на тебе...» І хлопчик шепоче уві сні: «Я прийду... прийду, о Джомолунгмо, Мати Всесвіту...»

І через багато років згадає він той сон, коли покладе в колючий сніг вершини шоколадку, печиво і олівець своєї маленької доночки: «Це тобі, Велика Богине, я прийшов!»

А згодом напише у своїй книзі: «Знову і знову вгору, не з почуттям затятості, що провадить вояка у бій, а з любов'ю, мов дитя, що вилазить на коліна своєї матері».

НА ШЛЯХУ ДО СЛАВИ

«...Я відчував усю нереальність того, що відбувалося, тоді як єство мое поступово переповнювалося щастям, наче в нього, немов у посудину, вливався чарівний еліксир.

Усі, хто сидів у залі..., занурилися в казкову атмосферу, опинилися під впливом якихось чар. Цей голос вабив зачарованих слухачів у далекі, невідомі світи, вони слухали його, затамувавши подих, побоюючись лише одного: що чари от-от розвіються і солодка казка скінчиться...»

Так писав про свої враження один із відвідувачів концерту великої співачки минулого сторіччя Марії Каллас.

Ще за життя вона перетворилася на справжню легенду, про неї казали, що вона має «четири голоси в одному горлі», може змусити навіть «трелі й гами виражати радість, неспокій або тугу».

Яскравістю свого співу й незвичайною акторською грою вона сприяла революції в опері, перетворивши оперний «спів у костюмах» на чудовне і хвилююче дійство. Упродовж дванадцяти років вона славилася на оперних сценах усього світу, беззаперечно затмрюючи всіх талановитих співачок світу.

Її сходження до вершин музичної слави відбулось завдяки наполегливій роботі, прагненню досконалості й неймовірній енергії. Вона хотіла бути зіркою, і її це вдалося.

Та шлях до тріумфу був нелегкий, і розпочався він у ранньому дитинстві.

У 1923 році родина Калогеропулос (Каллас) виrushila з Греції шукати кращої долі до Америки. За чотири місяці після приїзду до Нью-Йорку в них народилася дочка – Сесілія Софія Ліна Марія.

ВІДКРИТТЯ

– Нарешті, дорогенькі мої, заходьте, прошу вас, – літня пані приємної зовнішності привітала гостей на порозі своєї маленької квартирки.

Гостей було двоє: гінка смаглява модода жінка й така ж смаглявенька чотирирічна дівчинка з великими чорними очима.

– Ой, яка гарнюня крихітка, – господиня нахилилася до дівчинки, та мала перелякано заховалася за мамину спину.

– Фу, яка ти дикунка, Маріє. Привітайся ж із пані Беко, – докоряла їй мама. Та дівчинка лише міцніше вчепилася в спідницю матері й поглядала спідлоба.

– Гаразд, не будемо її зачіпати, вона просто соромиться. Заходьте. Гадаю, печиво ще не вихололо, – пані Беко запровадила гостей до своєї невеличкої затишно вмебльованої кімнати.

– Розповідайте, Євангеліно, як влаштувались, як ся маєте, – звернулася до матері старенька, наливаючи в чашки чаю.

– Ох, як мені нова квартира не подобається, жахливий краєвид із вікна, задвірки якісь. Та що вдієш, на щось краще грошенят бракує. Георгій... звичайно, недобре казати таке про чоловіка... та він просто тюхтій – насилу ворушиться і ледве зводить кінці з кінцями у своїй аптеці.

Родина Калогеропулосів чотири роки тому приїхала до Нью-Йорка, оселилася у грецькому кварталі на Манхеттені, проте звичної американської заможності вони так і не досягли. Чи то місіс Калогеропулос за всієї своєї непрактичності багато хотіла, чи й справді її чоловік не мав хисту бізнесмена. Навіть зміна складного прізвища Калогеропулос на простіше Каллас майже не допомогла. Квартири доводилося змінювати мало не щороку, вибираючи якомога дешевші та скромніші. Потрібних знайомців та й просто приятелів родина не мала. От лише нещодавно батько Євангеліни дав їм адресу своєї давньої знайомої, пані Беко.

— Либонь, малій нудно, — обірвала її пані Беко, звернувши увагу на дівчинку. Марія сиділа на стільці тихо, як мишка, і навіть не надкусила печиво, що затисла в кулачку.

— Шкода, немає в мене іграшок... А хочеш, любонько, глянути альбоми з листівками?

— А у вас є радіо? — запитала мати. — Дали б їй послухати, понад усе вона його полюбляє, надто ж музику і співи.

— О, в мене є і краще за радіо, — й пані Беко зняла гаптовану накидку з грамофона, що стояв на шафі. — Співи, кажете... — вона переглядала платівки в коробці. Дістала одну й поклала на грамофонний диск. — Гадаю, «Чарівна флейта» їй сподобається.

Марія вже сповзла зі свого стільця й підійшла до шафи. В очікуванні дівчинка не зводила погляду з лискутої труби. З першими ж звуками вона сіла на підлогу, так і не розтискаючи кулачка з печивом, і замерла, вслухаючись.

— От і добре, — пані Беко підсунула маленький пулівер, посадила зачаровану слухачку і повернулася до столу.

— Ох, — стишивши голос, мовила місіс Каллас, — мені, звичайно, соромно, та от дивлюся на неї й думаю, що

на її місці міг бути хлопчик. Я ж розповідала вам про моого маленького Базиля?

За рік до народження Марії трирічний син Євангеліни помер від лихоманки. Вона всім серцем мріяла, що наступним на світ з'явиться хлопчик і зможе замінити їй дорого синочка. Народилася Марія, і декілька днів мати не хотіла підходити й навіть дивитися на неї.

— А що Джекі? — пані Беко поспішила змінити неприємну тему.

— Ох, моя Джекі, — захоплено підхопила місіс Каллас, — розумниця-красуня Джекі, вона зараз у школі, в них конкурс із географії. Я впевнена, вона знову буде найкращою з-поміж усіх.

І місіс Каллас захоплено почала розповідь про чесноти своєї розумної й гарненької старшої дочки.

Пані Беко вряди-годи підводилася з-за столу й змінювала платівки. А потім скоса поглядала на малу. Дівчинка сиділа непорушно, лише вираз її обличчя мінявся щосекунди: бровенята піднімалися, ротик розтулявся, немовби на личку відбивався рух музичної фрази, — чарівне видовище.

І от нарешті стос платівок скінчився.

— Що, ластовенятко мое, сподобалося? — пані Беко

хотілося приголубити й розворушити малу. – А тепер, може, ти нам щось заспіваєш?

– Так, заспіваю... – тихо відказала Марія. Тоді пані Беко вперше почула її голосок.

– А що заспіваєш, «Дзвіночки», еге ж?

– Ні, не «Дзвіночки», – Марія, вочевидь, посміливішала, поклала на стіл ненадкушене печиво й вийшла до вікна на просторіше місце. А потім почало котися дивовижне! Досі тиха і скуча дівчинка виставила наперед ніжку, вперла в боки маленькі кулачки, гордовито звела голівку і завзято глянула на господиню.

*– Ні перед ки-и-им я
Не знічу-у-уся,
Все буде та-а-ак, як я хо-о-очу...*

Пані Беко оставпіла. Незмінілий голосочек чотирирічної дівчинки обережно, та цілком точно виводив усі ноти складних фіоритур арії Розіни з опери «Севільський цирульник». Пані Беко замолоду співала в хорі й була певна, що слух її не зрадив. А як точно зобразила мала бешкетницю-служницю!

– А... а ще щось можеш? – старенька була приголомшена.

Марія постояла трохи, втупившись у підлогу, потім простягла рученята до вікна й стражденно наморщила брови.

– О-о-ось корабель бі-і-ілий у по-о-орт захо-одить...

– Ні, ні, досить! – пані Беко просто перелякалася, партія Мадам Батерфляй непроста, ну ж бо це маленьке диво надірветься, зламає голос. – Дякую, любонько, та більше не треба, відпочинь, будь ласка!

Місіс Каллас дивилася на все це з байдужим нерозумінням:

– Отак вона цілими днями пищить, аж у вухах дзвенить часом!

– Як ви не розумієте! У вашої донечки талант, голос і цілковитий слух! Їй неодмінно треба навчатися!

– Навчатися музики? – Євангеліна здивовано глянула на колишню хористку.

– І не лише музики, співам теж, їй треба купити піаніно, а далі брати уроки вокалу!

– Як, двоє вчителів та ще й піаніно? Ні, нам це не по кишені, наша родина не може собі цього дозволити!

Пані Беко мало не задихнулася від такого невігластва та скупості, але прикусила язика і подумки порахувала до десяти, щоб заспокоїтися. І зміркувала, як можна переконати місіс Каллас.

– Та хіба ви не знаєте, які гроші мають за свої виступи співаки? Я кажу не про тих, які співають на вулиці

цах за копійки. Талановитих виконавців запрошуєть до «Метрополітен-Опера», на радіо, вони їздять по всьому світу, дають концерти і виступають у найкращих театрах. Та перед цим вони дуже багато навчаються, багато працюють, щоб досягнути такого успіху!

– Он як? Що ж, треба подумати... – і місіс Каллас уже зацікавлено дивилася на свою нелюбу дочку.

– Так, так, подумайте, я дам вам адресу своєї знайомої. Вона педагог по класу рояля, згодом і вчителя з вокалу вам підшукаю. Обов'язково відведіть дівчинку на прослуховування!

Марія вже не слухала їх. Зовсім облаштувавши, вона безтурботно гризла своє печиво і посмикувала китиці на краю оксамитової скатертини.

ЗА ШІСТЬ РОКІВ

«Недобре, звичайно, – слабко заворушилась думка, – і так у мене зайва вага», – та в душі розливався супокій.

– До речі, я забула тобі сказати, – мати знову постала у дверях, – ми переїжджаємо на іншу квартиру, й школу, напевне, теж доведеться змінити.

Марія байдуже стенула плечима. Їй уже хотілося

піти в свою кімнату до старенького прокатного піаніно й грati та співати. Спробувати ще раз те закінчення? Ні, спочатку гами, потім відпрацювати три фортепіанні етюди. А потім годину на вокальні вправи та розспівування. Марія почувала в собі зростаючу впертість, наче вона збиралася піднятися на високу гору чи прокопати підземний хід із якоїсь в'язниці. І вона проб'ється, вирветься на свободу!

Після двох годин безперервних вправ Марія дозволила собі невеличкий відпочинок. Вийшла на кухню, потягla зі столу ще один шматочек питти із бринзою й повернулася до кімнати. Потроху почало смеркати, лише клени за вікном м'яко світилися, віддаючи накопичену за літо сонячну силу. І стоячи біля вікна, Марія заспівала: «О мій владарю, послухай!» Голос її міцнів, набираючи сили. І от вона вже не гладка короткозора школярка, а ніжна, тендітна жінка, на все ладна заради коханого: «Я – тінь усмішки твоєї...» І зникли десь стіни, і постав вигадливий східний палац, жорстока принцеса і дороге обличчя коханого принца.

У грудях піднімалося таке солодке почуття щастя і світла, присутності чогось рідного, дорогого і люблячого... І так хотілося його не випустити з рук, утримати, лишитися з ним назавжди...

НОВА ШКОЛА

Минув місяць. Осінь була в самому розквіті – дерева одяглися у всі відтінки червоного, рудого, мідного і золотого. Ясне голубе небо, і сонце ще пригриває.

Марія сиділа на лавочці біля будинку своєї нової школи. Додому йти не хотілося. Модрина, що стояла неподалік, уже почала скидати свої пожовклі голки, і вони безгучно встеляли ще яскраво-зелену траву.

Марія думала про три дні, що минули в новій школі: здається, не все так і кепсько. Учителі наче нормальні, сварливих немає. Учора вчителька на уроці літератури розповідала старовинну легенду про Тристана та Ізольду – пречудово! Невже і в житті буває таке кохання?! Усі заслухалися, навіть хлопчаки. До речі, хлопці в новому класі теж непогані. Коли її вперше представили класові, ніхто й не свиснув... як минулого разу, в тій школі. Дружити з нею, схоже, ніхто не збирається, та вона й сама на всіх перервах втуплюється в підручник, навіть у коридор не виходить. Ну й нехай, добре, хоч «гладкою здорового» не прозивають – нормальний клас! Марія навіть звеселіла. От якби ще в задачах з математики розібралася – геть незлецьке буде життя.

– Привіт! Про що засумувала?

Марія звела голову. Отак-пак! Перед нею стояв Джастін. Вона звернула на нього увагу ще на першому уроці, коли непомітно розглядала своїх нових однокласників. Гарний – високий, широкоплечий, густа каштанова чуприна, сірі очі, й обличчя дуже симпатичне. А потім виявилося, що він ще й відмінник, і в баскетбол добряче грає. Загалом, перший хлопець у класі. І не дивно, що досі він Марію майже не помічав, – хіба йому нема з ким дружити? І чому це він раптом підійшов?

– Гей! Про що замислилася, подруго? – привітно повторив своє запитання хлопець.

– Привіт. Ось задачі ніяк не втну, – нарешті промовила Марія.

– Давай-но глянемо. Дозволь я сяду?

– Угу.

– Діставай-но підручник і показуй, що не зрозуміло, – Джастін мовби й не помічав її збентеження, взяв у неї з рук підручник, розгорнув на закладеній сторінці й почав діловито ставити запитання. За півгодини всі завдання до наступного уроку математики Марії стали зрозумілі.

– От чудово, мені самій не вдалося б так розібратися, дякую тобі! – Марії було дуже приємно,

та все одно вона почувалася дивно, якось незручно від такої уваги.

– Та облиш, мені неважко. А з інших предметів ти як?

– Наче нормально.

– Добре тобі, а я от не знаю, що робити, – стурбовано протягнув Джастін, – місіс Джонс попросила зробити доповідь із літератури про різні легенди, я глянув у шкільній бібліотеці, там не те... Хочеться щось особливе розповісти.

«Звісно, – подумала Марія, – не розповідати ж йому про Джонні Ячмінне Зерно». І тут у неї сяйнула думка:

– А грецькі легенди хочеш? – спитала вона.

– А що, є такі?

– Так, і дуже давні, гарні й цікаві! І я їх багато знаю, дідусь розповідав! І в батька є книга! – залпом випалила Марія. Їй хотілося віддячити Джастінові. І вона пишалася тим, що знає про це більше, ніж він, а тому може йому допомогти!

– Хочу! А твій батько дозволить узяти мені книгу прочитати?

– Ой, – засміялася Марія, – я й не подумала, адже книга грецькою! А давай вчинимо так – ти приходиш до батька в аптеку, там я читатиму тобі й відразу перекладатиму.

Марії геть не хотілося, щоб її новий приятель приходив до них додому, бачив їхнє убоге помешкання і знайомився з матір'ю.

– Чудово, домовилися! А зараз мені час на баскетбол. Завтра розкажеш, що твій батько вирішив!

Джастін зіскочив із лавки.

– Авжеж, і мені пора, до завтра! – і Марія побігла додому в прегарному гуморі, мало не вистрибом.

Усе влаштувалося пречудово. Батько з півслова зрозумів прохання дочки, він і сам стомився від своєї галасливої дружини, від її нескінченних скарг, претензій і доган. Грубу старовинну збірку давньо-грецьких міфів непомітно принесли до батькової аптеки. Наступного дня після уроків діти влаштувалися в маленькому допоміжному приміщенні. Марія розповідала свої улюблени легенди про грецьких богів і героїв – лише вряди-годи заглядала до книжки для уточнення. А Джастін робив потрібні йому нотатки. Шкода тільки, що ці читання були короткі – Марії треба було йти додому займатися музикою та вокалом, адже мати вимагала, щоб дочка не марнувала й хвилини, а навчалася і навчалася, – все задля майбутнього успіху та процвітання. І багатства. Ну й нехай – у ті дні Марія мов на крилах літала. І вчителька вокалу натішитися

нею не могла – найскладніші пасажі Марія виводила легко і з усмішкою, наче пісеньку наспівувала. А сивий дідусь, викладач музики, здивовано зводив брови: дівчинка й раніше не лінувалася, а зараз із натхненням бралася до складніших п'єс. Гра його учениці стала сміливішою та енергійнішою.

У школі однокласники, звичайно, помітили, що загальний улюблений Джастін перший весело вітається з цією новенькою і щодня кудись із нею йде. І от уже другі хлопці почали звертатися до неї з проханнями та розмовами, сусідка за партою, підхопивши під руку, тягнала Марію до шкільного буфету – стосунки налагоджувалися.

Так минув тиждень.

– Здрastуйте, діти! – вчителька була не сама. – Познайомтесь, ось іще одна нова учениця, Лола Герст. Вона з родиною нещодавно приїхала з Німеччини. Допоможіть їй звикнути і включитися в навчання.

І раптом у принишклому класі хтось тихо свиснув. Дівчинка була гарнюня, мов лялечка, – золотава кучерява голівка, великі блакитні очі, струнка різьблена фігурка. І сукня на ній якась особлива, яскраво-голуба, напевне, куплена не в найближчій крамниці, і видно по всьому, не дешева, либонь, із Європи привезла.

Красуня ж, вочевидь, знала, яке враження спровадяє, – на своє місце вона пішла веселою ходою, навмисне скромно опустивши довгі чорні вії. Марія нечутно зітхнула: все в неї є, і зовнішність, і видатні батьки. Та яка ж вона гарнюня, як на неї приємно дивитися, не те що в дзеркало.

Наступного дня після уроків Марія, як завжди, чекала Джастіна на тій же лавочці біля школи. Йому залишалося записати ще дві легенди. І доповідь буде готова. Щось він затримується... а ось і він! Хлопець помалу спускався східцями шкільного ґанку.

– Marіє, знаєш... ну, в мене тут справа... ну, тітка з Філадельфії приїхала... – якось невпевнено жував слова Джастін.

– Тобто не будемо читати сьогодні? – безтурботно перепитала Марія. – Та все зрозуміло, буває, відкладемо до завтра.

– Та ні, завтра теж...

І тут вона угаділа постать у голубій сукні, що причаїлася за склом шкільних дверей. Лола! І немовби зіпсувалася погода, денне світло стало тьмяне, і наче повіяв задушливий вітер із якимось огидним запахом.

Обернулася і пішла геть. «От лише незрозуміло, навіщо брехати», – крутилася єдина думка. Цього дня

вона займалася вокальними вправами особливо ранно.

А назавтра в школі вона не сказала Джастінові ні слова і після уроків пішла додому сама, наче нічого й не сталося. Коли за два дні він підійшов до неї сам, вона глянула йому в обличчя легко і байдуже.

– Marіє, – Джастін уперто дивився в підлогу, – до Дня Подяки ми зазвичай влаштовуємо благочинний концерт. Ти будеш брати участь?

– Так, – спокійно відказала вона, – я співатиму.

Здивований її спокійним тоном, Джастін звів голову.

– Я. Буду. Співати, – чітко повторила Марія.

Їй ще й самій незрозумілим був задум, та вона знала – це ще не кінець історії.

ПЕРЕМОГА

Листопад у тім році був теплий, і в День Подяки ніжно сяяло блякле осіннє сонечко, і лопотуче бронзове листя встеляло газони.

Марія зранку була стримана й зосереджена. На родинному обіді, де поруч із традиційною американською індичкою стояло доста грецьких страв, Марія їла напроцуд мало.

На шкільний концерт запрошувались усі домашні, та мати лишилася прибирати посуд, Джекі пішла до своєї школи на свято, а ось батько збирався прийти, але згодом.

Школа була прикрашена гірляндами, вінками, в коридорах стояли букети пізніх хризантем, поруч лежали художні композиції з садовини та городини. День Подяки – це ще й свято збору врожаю, достатку та доброту.

Зібрана, мов полководець перед битвою, Марія підійшла до шкільного ґанку, ледь усміхаючись і відразу зайшла до зали. За кулісами вона вбралася в концертну сукню. Давня знайома, пані Беко, допомогла перешити її з бабусиної сріблясто-срібрової шовкової ротонди.

Святково прикрашена актова зала незабаром почала наповнюватися, весело гомоніли дорослі й дітлахи, а Марія влаштувалася на стільці в затишному куточку за кулісами. Там і знайшла її місіс Стентон, сьогодні вона повинна була акомпанувати Марії. Дівчина сиділа, поклавши на коліна зімкнені руки, дивилася перед собою й ні на що не звертала уваги, прислухаючись до себе. Місіс Стентон не здивувалася, вона вже багато знала про свою незвичайну ученицю, й тільки лагідно поклали її руку на плече.

– Усе гаразд, любцю?

Марія кивнула і знову втупилася в закурену завісу лаштунків.

А на сцені вже розпочався концерт. Виголосив вступне слово директор, проскакали вbrane в костюми кукурудзи, гарбуза і неодмінної індички малюки. Хтось із однокласників, убраний індійцем, вимахуючи топірцем, прочитав уривок із «Пісні про Гайявату» Лонг'фелло. Марія нічого не чула. І от місіс Стентон знову торкнула її за плече і пішла на сцену до рояля, розгорнула й почала встановлювати ноти.

– А зараз наша нова учениця Марія Каллас заспіває нам серенаду Шуберта і дві класичні арії! – оголосив ведучий.

І все зникло. Зникли лаштунки, шкільні стіни, глядачі –увесь той клопітний і марнотний світ. Марія не помітила, як опинилася на сцені. Глибокі гучні акорди вступу відразу перенесли її в оксамитову темряву літньої ночі, і її голос залунав разом із листям і солов'їним співом. «Пісне моя, лети з мольбою...» Надія, очікування щастя злітали до мерехтливих зір, але потім у мелодію вкрадався сумнів, і рулadi чарівного голосу безсило котилися вниз, і серця слухачів стиска-

лися смутком. І знову здіймалися хвилі звуків, повні молодої сили і привільної радості...

І от прозвучав останній ніжний заклик любові, й затихли звуки рояля.

Пісня скінчилася. У залі стояла тиша. Хтось із батьків, які сиділи в першому ряду, невпевнено підняв долоні, збираючись заплескати. Марія помітила той порух краєм ока і коротким, витонченим, чисто-таки королівським порухом руки зупинила його.

Трохи повернула голову до рояля, місіс Стентон зрозуміла свою ученицю і взяла перші кришталеві акорди арії Джильді.

«Серце радістю повне...» Щаслива і закохана Марія-Джильда, мов у зачарованому сні. Її голос спочатку обережно, мовби побоюючись розхлюпати неземне почуття, переступає з ноти на ноту. Та ось серце повірило в казку, і Марія грається голосом, наче підкидаючи його, як це роблять діти з повітряними кульками або пухом. І все наповнюється чарівливим вихором: «Химерних мрій чарівний рій...» Ось воно, запаморочення від любові, щасливий сон наяву. І руки Марії слідом за голосом пурхають, мов легкі крила, злітають і завмирають із фінальним звуком: «Назавжди...»

Марія плавно опустила руки і майже відвернулася

від зали. Вона зосереджувалася, міняючи свій стан, створювала новий образ для наступної арії.

У залі не чутно було ані звуку. Глядачі зачудовано стежили за її рухами, мов дитина стежить за чарами.

І от вона обернулася до зали.

«О богине! Зір твій ясний осяває гай священний...»

Перші фрази арії Норми в устах Марії були сповнені одухотвореної простоти і чистої щирості молитви. Та ось зазвучала мінорна нота скарги і зростаючого болю: «Вернись, о друже прекрасний, не дай у смутку пропадати...» Маріїн голос злітав, виливаючи гаряче страждання розбитого серця, потім піднімався до небес, наповнювався рішучістю подолати свою земну пристрасть і слабкість. І нарешті розіллявся урочистим гімном божистої любові, широким, вільним і величавим: «Він рай мені відкриває, він світ мій, життя моє!»

Як вдало підібрала мудра місіс Стентон усю концертну композицію Марії, від шубертівських мріянь на лоні природи, через дівочу пристрасть до високого милосердя, спокою і благодаті.

Уповітрі танули останні звуки. Завікном цвірінькали горобці, десь далеко гули автівки, а в залі стояла глибока тиша, легка, світла і щаслива тиша. Марія завмерла, та образ її продовживав невловимо мінятися, і крізь

риси натхненної жриці просягало звичайне обличчя негарної дівчинки-школлярки.

І от вона соромливо усміхнулася й старанно вклонилася.

Зала вибухнула. Люди посхоплювалися з місць, плакали, свистіли, кричали. Хтось обнімався з сусідом, хтось плакав і сміявся заразом.

У залі поруч із проходом Марія побачила Лолу і Джастіна. Він сидів, учепившись руками в спинку переднього крісла, і дивився на неї здивованими очима. Потім схопився з місця, вискочив із зали й за хвилю повернувся. У руках в нього був оберемок квітів, вочевидь, витягнутих із вази. Він добіг до сцени, на мить зупинився, подумав трохи і поклав оберемок до Маріїних ніг. Вона зробила маленький реверанс, як навчала її місіс Стентон, і послала в залу повітряний цілунок. Захват зростав, звідкись з'явилися ще квіти. Марія дякувала, вклонялася, а Джастін уже стояв збоку біля стіни і дивився на неї здивованими і захопленими очима. «Що ж, – подумала вона, – я хотіла зробити це, і зробила». Марія знайшла поглядом Лолу. Вона теж аплодувала, та при цьому поглядала на Джастіна і кусала губи. Марії стало її шкода. «От, не минуло і двох тижнів, а ми вже помінялися місцями... Яка дурниця!»

На сцену вибрався голова батьківської ради і жестом попросив тиші.

– Я повинен від імені всіх присутніх заявити! Усі ми дуже раді, просто щасливі, що в нашій школі, разом із нашими дітьми, навчається така... така талановита дівчинка, такий скарб! – і літній джентльмен ґалантно поцілував Марії руку.

Глядачі знову вибухнули аплодисментами і схвалювали вигуками. Тріумф був повний.

Марія перевдяглася в маленькій кімнатці за сценою, розцілувалася з учителькою і вийшла зі школи. Діти і дорослі, які стояли на ґанку, оточили її, захоплювалися, вітали, хтось тягнувся потиснути руку, хтось поцілувати в щічку.

Та Марія побачила Джастіна, який стояв неподалік, біля тієї самої лавки під модриною. Вона протиснулася крізь натовп і підійшла до нього.

– Маріє... ти... я... ми могли б... – почав було він.

– Послухай, – зупинила вона його, – послухай і спробуй збегнути. Я в тебе не закохана. Просто в мене мало друзів, і я не люблю брехні. Де твоя Лола, гукайно її, і підемо гуляти в парк. Сьогодні з нагоди свята у мене є дві вільні години, уроки аж увечері.

Здається, Джастін був трохи розчарований, але

Марія вирішила цього не помічати. Зараз її цікавила лише музика.

«Мене завжди вабило вирішення складних завдань. Мені подобається приймати виклик. Так чудово, знайшовши правильну відповідь, оголосити її публіці.»

Досвіду набуваєш в маленьких театрах, починаючи від найменших ролей. I після них на сценах великих театрів ми готові до великих поєдинків».

Літературно-художнє видання

Серія «Життя видатних дітей»

Наталія Загорська про

Деніса Давидова,

Михаїла Булгакова, Александра Купріна,
Норгейта Тенцинга, Марію Каллас

Переклав з російської Леонід Кононович

Літературний редактор Анастасія Музиченко

Художник Наталія Клочкова

Дизайн і комп'ютерна верстка Ольги Московченко

Коректори Олена Максименко, Оксана Вітенко

Випусковий редактор Іван Андрусяк

Відповідальний редактор Олена Мовчан

Підписано до друку 03.07.2008 р.

Формат 84x108/32. Папір офсетний. Гарнітура Myriad.

Друк офсетний. Умовн.-друк. арк. 6.7. Наклад 3000 прим.

Зам. №8-366

Видавництво «Грані-Т»

Поштова адреса: 01011, м. Київ, а/с 215

Відділ збути: 8 (044) 209-16-42, 8 (044) 592-28-27

grani.tv@gmail.com

www.grani-t.com.ua

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК №2453 від 27.03.06 р.

Видруковано у ВАТ «Поліграфкнига»

корпоративне підприємство ДАК «Укрвидавполіграфія»
03057, м. Київ, вул. О. Довженка, 3.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців,
виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК №3089 від 23.01.2008 р.

ЗМІСТ

«БЛАГОСЛОВЛЯЮ НА ПОДВИГИ!» (дитинство Деніса Давидова)	4
--	---

МІСТО ЩАСТЯ (дитинство Михаїла Булгакова)	30
СКЛАДНИЙ ПОЧАТОК (дитинство Александра Купріна)	56

ЧАРІВНИХ ГІР УЛЮБЛЕНЕ ДИТЯ (дитинство Норгейта Тенцинга)	78
--	----

НА ШЛЯХУ ДО СЛАВИ (дитинство Марії Каллас)	100
--	-----